

GEOGRAFIE ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta
HABILITAČNÍ PRÁCE
2020

Petr Jehlička

1. Úvod

Téma této habilitační práce leží na průniku dvou geografických diskusí, jež v poslední době přitahují stále větší pozornost. Ta první – o potenciálu neformálních potravinových sociálních praktik¹ pro transformaci potravinového systému k jeho větší trvalé udržitelnosti (Pottinger 2018) – má vedle důležité teoretické dimenze i evidentní praktickou až aplikační rovinu. Ta druhá – inspirovaná diskusí v anglosaské geografii, jež je často označovaná jako „postkoloniální provincializace západní vědou vyprodukovaných znalostí“ (Radcliffe 2017) – má především epistemologickou dimenzi. Tato diskuse je vedena snahou rozšířit společenskovední poznání mimo existující „kánon“ o poznání z kontextů ležících mimo západní „centrum“ (Bhambra a kol. 2019). Autorům a autorkám jako je Gurminder Bhambra a její kolegyně jde především o nápravu nespravedlností v obsahu univerzitní výuky a výzkumu ve smyslu privilegování poznání z bývalých koloniálních společností a marginalizace poznání z bývalých kolonizovaných společností. Historické konfigurace sociálních vztahů umožňují nebo naopak zabraňují účasti na vytváření toho, co se považuje za autoritativní vědění. V této habilitační práci vycházím z toho, že středovýchodní Evropa (SVE) je také geografickým kontextem mimo centrum produkce kánonického nebo univerzálního vědění. Navíc podle mého názoru současná postkoloniální provincializace vědění v geografii má svým soustředěním na poznání vznikající na ose bývalé metropole – bývalé kolonie potenciálně za následek další odsun poznání ze SVE do pozadí. Jako celek tedy mají studie zařazené do této habilitační práce dva obecné cíle. Jednak zbavit poznání o neformálních potravinových praktikách a o jejich interakcích s těmi formálními v kontextu střední a východní Evropy (SVE) v rámci mezinárodní vědecké komunikace jeho „neviditelnosti“ a jednak obohatit klíčové debaty o udržitelnosti potravinových systémů o toto téma.

Ve své vlivné knize „Ordinary Cities: Between modernity and development“ geografka Jennifer Robinson argumentovala, že posun ke „kosmopolitnějšímu“ geografickému poznání (Robinson 2006) vyžaduje víc než naplnění strategií spojovaných tehdy s termínem „provincializace Evropy“ (Chakrabarty 2000). Namísto rozšíření poznání vzniklého v západním prostředí prostým přidáním poznání „odjinud“ při zachování hierarchické nadřazenosti západního poznání, vznesla Robinson (2006, s. 169) radikálnější požadavek na „decentralizaci referenčních bodů mezinárodní vědy“.² Šlo jí tehdy o zrovnoprávnění poznání vzniklého

---

¹ I když pěstování ovoce a zeleniny podléhá sezónnímu rytmu, jde do velké míry o rutinní aktivitu provozovanou se značnou frekvencí po velkou část roku. Lze o ní tedy uvažovat jako o společenskovední kategorii zdůrazňující každodennost a rutinu ve smyslu sociálních praktik (Shove 2010b, Shove a Walker 2010, Spaargaren 2011). Gert Spaargaren (2003, s. 696) konceptualizoval sociální praktiku jako doménu každodenního života - jako jsou např. jídlo nebo vaření - jako „kontaktní místa, v nichž na sebe vzájemně působí systémy a chování člověka“. Gill Seyfang a kol. (2010) definovali praktiky následovně:

- Praktiky (tj. činnosti, jednání) zahrnují nejrůznější znalosti, dovednosti, porozumění a formy emočně založených vztahů, jejichž pravidelným opakováním dochází k jejich ustálení a ztělesnění v těch, kdo je praktikují.
- Praktiky integrují člověka se sociální a technickou sférou.
- Klíčovou jednotkou analýzy jsou praktiky a nikoliv jednotlivci nebo sociální struktury.

Samozásobitelství a s ním spojené sdílení potravin – praktiky v centru pozornosti této habilitační práce - jsou kompatibilní s prvními dvěma body a lze je proto považovat za soubor praktik. Samozásobitelství vyžaduje poměrně rozsáhlé znalosti a dovednosti, jejichž uplatnění se cyklicky opakuje. Při této aktivitě dochází k prolnutí sociální a technické sféry.

² Referenčními body má Robinson na mysli standardy, vůči kterým je poznání hodnoceno a s nimiž je porovnáváno.

výzkumem v nezápádních kontextech s tím, jež vzniká v severoamerickém a západoevropském „centru společenských věd“. Skutečně zhruba od začátku tohoto tisíciletí lze pozorovat postupnou změnu, kdy se poznání z globálního Jihu stává součástí globální vědecké komunikace (Connell 2007, Roy 2011 a 2016, Comaroff a Comaroff 2012). S tím kontrastuje na konci desátých let pokračující vyloučení SVE z této „kosmopolitní“ vědecké produkce a komunikace. Podle švýcarského geografa Martina Müllera (2018), dnes v geografii „v honbě za dekoloniálním³ poznáním a teoriemi z globálního Jihu nepadne o (evropském; PJ) Východu jediná zmínka...Východ jednoduše není součástí tohoto projektu“, neboť leží „mimo komunikační kanály architektury západního poznání“. Müller také naznačuje jedno možné vysvětlení této situace, když uvádí, že:

v celosvětové cirkulaci znaků není (evropský; PJ) Východ tak snadno „čitelný“ jako globální Jih, kde kolonialismus vedl ke sdíleným jazykům, institucím, systémům znalostí a sociálním vazbám (Müller 2018).

S Müllerovými hodnoceními a diagnózou nejspíš nebude panovat všeobecný souhlas, ale mnoho geografů včetně mě se s ním v zásadě shodne. Jak je podrobněji vysvětleno v několika studiích zařazených do této habilitační práce (studie 5, 6, 7, 8), tuto situaci považuji za hluboce problematickou. Zároveň se domnívám, že tato situace není nezměnitelná a že v zájmu geografické i širší společenskovední komunity je usilovat o změnu statusu geografického poznání ze SVE. Jak jsem zmínil na začátku, tato habilitační práce je příspěvkem, jenž má napomoci k dosažení tohoto cíle.

Články, jež jsou jádrem této habilitační práce, rozvíjejí dřívější významné, ale nepříliš početné pokusy o kritiku marginalizace SVE při tvorbě geografického poznání (např. Timár 2004, Stenning 2005, Hörschelmann a Stenning 2008). Tato práce také navazuje na novější literaturu, zejména v urbánní geografii, jež je produkována autory ze SVE (Ferenčuhová 2012 a 2016, Ouředníček 2016, Tuvikene 2016) i těmi působícími mimo tento region (např. Sjöberg 2014, Müller 2018). Tato literatura upozorňuje na nutnost rozšířit portfolio sociálních kontextů, v nichž vzniká obecněji platné teoretické poznání, o region SVE. Častým námětem těchto prací je omezená aplikovatelnost konceptů vyvinutých při výzkumu v západním kontextu pro výzkum měst ve SVE.

Tato habilitační práce svým zaměřením potvrzuje postřeh Slavomíry Ferenčuhové (2016) o absenci „východoevropské teorie“ a rozšiřuje kritiku omezené aplikovatelnosti západních konceptů a teorií do výzkumné oblasti potravinového systému⁴. Argumentačně ale zachází

---

³ Termínem „dekoloniální poznání“ se v geografii a jiných disciplínách označují snahy, jež vycházejí z postkoloniálního myšlení, ale zacházejí dál (Radcliffe 2017). Spíše než o rozšiřování spektra kontextů, z nich je odvozeno univerzálně platné poznání, o ty nezápádní, tento přístup upozorňuje, že epistemická hegemonie není omezená na konkrétní místa a usiluje o „čtení“ světa z nezápádních perspektiv (Global Social Theory nedatováno).

⁴ Neformálním potravinovým systémem mám v této práci na mysli produkci, distribuci a spotřebu potravin, které probíhají v převážně míře mimo formální, tržně založenou potravinovou ekonomiku, avšak obvykle v interakci s ní. Patří sem samozásobitelství (v článcích v této práci nejčastěji používaný anglický výraz je „food self-provisioning“) a netržní sdílení takto získaných potravin. Někdy se v této souvislosti užívají v literatuře termíny jako domácí zahrádkaření, domácí produkce potravin apod.

dále než zmiňovaná kritika v urbánní geografii, když upozorňuje na paradox přehlížení poznání o neformálním potravinovém systému ve SVE, jenž je ve srovnání s tímto jevem v západních kontextech mnohem rozšířenější a sociálně, ekonomicky a environmentálně významnější. Tento případ ukazuje často se vyskytující neochotu v geografii a dalších společenských vědách zohlednit při tvorbě „kosmopolitního“ poznání region SVE a to i v situacích, kdy tento region nabízí pro rozvoj obecně platného poznání cenné přínosy a impulsy (Suchland 2011).

Justin Schupp a Jeff Sharp ve svém článku z roku 2012 deklarovali, že „možná nastal čas na obnovení výzkumu domácího zahrádkaření“ (Schupp a Sharp 2012, s. 103). Tabulka 1 ukazuje, že od začátku nultých let nastal výrazný nárůst domácího zahrádkaření jako výzkumného tématu. Ve stejné době mnozí západní environmentální aktivisté začali vnímat domácí zahrádkaření v jistém smyslu jako všelék na nejrůznější sociální a environmentální neduhy, jak dokládá následující citát od pracovníka předního britského think tanku zaměřeného na trvalou udržitelnost *New Economics Foundation* Andrewa Simmse:

Pěstování plodin (na zahrádkách; PJ) přináší pro jednotlivce ohromné zdravotní a sociální přínosy. Ty přínosy jsou ale mnohem širší. Pěstování ovoce a zeleniny pomáhá vytvořit společensky příjemnější prostředí ve městech, přispívá k odolnější potravinové ekonomice a funguje i jako obrana proti extrémům způsobeným klimatickými změnami. Je to také efektivní obrana proti depresi...a jiným zdravotním problémům (Simms 2012).

Tato pozitivní a normativní reprezentace domácí produkce potravin se projevuje i ve výzkumných pracích, v nichž jsou tyto praktiky prezentovány jako

„přínosné a neproblematické, s potenciálem vyřešit problémy související s kvalitou potravin a jejich ekonomickou dostupností, snížit ekologickou stopu produkce potravin, zvýšit soudržnost komunit, dosáhnout vyšší míry komunitní resilience a posilovat trvalou udržitelnost městského prostředí“ (Tornaghi 2014, s. 552).

Ve stejné době, kdy Schupp a Sharp (2012) a Simms (2012) hodnotili samozásobitelství potravinami v západním kontextu pozitivně, mělo v českém prostředí samozásobitelství velmi často negativní mediální image. Ten byl obvykle akceptován i badateli ve společenských vědách a - možná ještě překvapivěji – také některými environmentálními aktivisty (Jehlička a Smith 2011). Samozásobitelství bylo obvykle interpretováno jako v zásadě nežádoucí nemoderní jev a jako téměř nevysvětlitelně přetrvávající relikv z předchozího období. Tento výklad byl v souladu s dominantním diskurzem o době socialismu, podle kterého se lidé uchýlovali se k samozásobitelství především z důvodu nouze a nefunkčního zásobování.⁵ Například Petr Zídek (2010) se v recenzi knihy „Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy nejen o nové normalizaci“ (Barša 2010) v sobotní příloze *Lidových novin Orientace* vyjádřil o neformálních praktikách zahrnujících samozásobitelství, následovně:

---

⁵ Jak vyplývá z argumentace v této habilitační práci, s touto rozšířenou interpretací se neztotožňuji.

Podle Stöcklové bychom se měli od světového kapitalismu emancipovat pomocí experimentů, jako jsou místní systémy výměnných obchodů, nebo s využitím dovedností, které jsme nabyli v komunistické nouzi, jako vlastní výpěstky či kutilství.

TABULKA 1 Nárůst domácího zahrádkaření jako tématu společenskovedního výzkumu mezi lety 1991 a 2015 (Web of Science).

Klíčová slova/období	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015	Total
Počet společenskovedních článků zahrnujících klíčové spojení "home garden*"	51	41	81	134	176	483
Počet společenskovedních článků zahrnujících klíčové spojení "home garden*" v názvu článku	6	7	12	22	35	82

Poznámky: Počet článků obsahujících námětové klíčové slovo „home garden*“ se mezi pětiletkami 1991 až 1995 a 2011 až 2015 ztrojnásobil. Počet článků, v nichž se toto spojení objevilo v názvu, vzrostl šestinásobně.

Data v tabulce vycházejí z následujících společenskovedních disciplín zastoupených ve Web of Science: anthropology, area studies, business and economics, geography, sociology, social science other topics a urban studies.

Již na přelomu tisíciletí velmi podobnou optikou nazírali české samozásobitelství západní konzultanti, kteří pomáhali formulovat strategii přiblížení Česka k Evropské unii v oblasti zemědělství a rozvoje venkova (Ministerstvo pro místní rozvoj a Ministerstvo zemědělství, 2000):

Z minula přežívají neefektivní samozásobitelské návyky obživy (vajíčka, drůbež, brambory, zelenina, ovoce), které přispívají k relativně nízké kupní síle venkova (s. 18).

Samozásobitelská hospodářství, zajišťující nejnужnější živobytí, mohou někdy přispívat k úpadku a vyloučení (s. 43).

Jedním z významných příspěvků do české mediální diskuse o samozásobitelství na přelomu nultých a desátých let byla myšlenka populárního veřejného intelektuála Václava Cílka, vyslovená v televizním diskusním pořadu *Otázky Václava Moravce* v červenci 2011, o samozásobitelství jako o vhodné ekonomické strategii pro méně zámožné vrstvy (Týden.cz, 2011). Vzápětí na ni v deníku *Právo* zareagoval tehdejší ministr zemědělství za Občanskou demokratickou stranu Ivan Fuksa (který se televizní diskuse také zúčastnil), jenž si zřejmě uvědomil potenciál samozásobitelství jako příležitosti pro redukcí státem poskytovaného sociálního zabezpečení. Ministr navrhl, aby si chudší obyvatelé venkova prodejem přebytků podomácku vyrobených potravin kompenzovali případné omezení státní finanční podpory.⁶

⁶ Ivan Fuksa tento nápad prezentoval 27. července 2011 i na svém blogu na serveru Aktuálně (Fuksa 2011).

Podobně – jako ekonomickou strategii pro chudší společenské vrstvy - interpretovali samozásobitelství potravinami ve SVE již o něco dříve i zahraniční badatelé, např. Richard Rose a Yevgeniy Tikhomirov (1993) a Jens Alber a Ulrich Kohler (2008) (více podrobností o těchto zdrojích ve druhém okruhu publikací níže). Tyto a podobné studie jsou příkladem toho, co britská geografka Doreen Massey kritizovala jako tendenci modernizačního diskurzu konceptualizovat pozorované geografické rozdíly jako časovou sekvenci: „Multiplicita prostorovosti je převedena do pouhých fází v časové posloupnosti“ (Massey 2005, s. 71). Podle tohoto pojetí existuje jen jeden lineární „příběh“ modernity, v němž vyspělé společnosti vedou a ostatní společnosti je následují. Důsledkem je, že budoucnost je předem daná. Toto pojetí modernity „popírá možnost odlišných vývojových trajektorií; budoucnost tak není otevřená“ (Massey 2005, s. 87).

Inspirován myšlenkami Doreen Massey, ale také již zmíněných Jennifer Robinson (2006), Slavomíry Ferenčuhové (2012), Kathrin Hörschelmann a Alison Stenning (2008) a Wendy Larner (2011) a dalších, v této habilitační práci se snažím argumenovat, že v zájmu kompletnějšího vědeckého poznání je třeba o společnostech ve SVE a o jejich prostorových interakcích uvažovat jako o současných multiplicitách („contemporaneous multiplicities“; Massey 2005). Takový přístup umožňuje chápat budoucnost jako otevřenou – otevřenou možnostem považovat poznání z tohoto prostoru za součást kosmopolitního poznání, jež může mít přínos pro tvorbu teorie a vědeckou znalost i mimo tento region. Tento argument je v dnešní době, kdy probíhá akcelerující environmentální degradace, obzvláště naléhavý. Situace vyžaduje, abychom uvažovali co možná nejkreativněji a rozšířili portfolio možných odpovědí na tuto krizi o nečekaná či zdánlivě nevýznamná řešení, včetně těch, která nejsou motivována environmentálně, eticky či aktivisticky. Jinými slovy, jde i o řešení typu „trvalá udržitelnost ve smyslu výsledku, nikoliv nutně záměru“ (Jehlička a Daněk 2017). Naléhavost situace vyžaduje, abychom tato řešení vyhledávali ve všech sociálních kontextech včetně těch ležících mimo západní centrum produkce vědění. Jednou z takových odpovědí je neformální potravinová ekonomika a jedním z těchto kontextů je SVE.

2. Shrnutí publikovaných prací a nejdůležitější vědecké poznatky

Habilitační práci tvoří soubor jedenácti studií (deseti impaktovaných článků a jedné knižní kapitoly) z období mezi lety 2007 a 2019, kdy jsem se ve své výzkumné práci systematicky věnoval geografii alternativních potravinových sítí, udržitelné spotřeby potravin a rozmanitých ekonomik („diverse economies“, Gibson Graham 2008). Tyto studie jsou uvedeny v samostatném seznamu na konci této práce. V uvedeném období jsem se také nadále částečně věnoval dalším tématům, která převládala v mém výzkumu v letech 1991 až 2006 – environmentální politice, volební geografii a environmentální historii (např. Jehlička 1994 a 2001, Jehlička a Kostecky 1995, Jehlička a Tickle 2004, Jehlička a kol. 2005) a kterým jsem se částečně věnoval i později souběžně s výzkumem potravinových sítí (např. Carmin a Jehlička 2010, Jehlička a Smith 2007, Jehlička et al. 2011, Jehlička a Kurtz 2013). Těžiště mého

výzkumného zájmu se ale v posledních třinácti letech jednoznačně přesunulo do oblasti geografie alternativních potravinových sítí, udržitelné spotřeby potravin a neformální ekonomiky.

Všech jedenáct studií v tomto souboru bylo recenzováno. Deset článků publikovaných ve vědeckých časopisech prošlo anonymním recenzním řízením. Knižní kapitola zařazená ve druhé skupině publikací byla kriticky posouzena a okomentována editory knihy a několika autory dalších kapitol. Šlo tedy o neanonymní zpětnou vazbu.

2.1 „Mapování terénu“: hybridní alternativní potravinové sítě v kontextu střední a východní Evropy (studie 1, 2)

První dvě studie ze souboru předkládaných publikací byly výsledkem konverzací, které jsme s kolegou Joem Smithem z Katedry geografie na Open University (OU) měli o tom, co jsme oba cítili jako do velké míry promarněnou příležitost pro rozšiřování geografického poznání. Tím bylo pojetí tehdejšího výzkumu transformace ve SVE v rámci sociální geografie jako předem známého, lineárního procesu, směřujícího ke společensko-ekonomickému a kulturnímu uspořádání, jež koresponduje s „normami“ importovanými ze Západu (např. Aslund a Layard 1993, Gros a Steinherr 1995, Leitzel 1995). My jsme naopak vnímali tyto historické procesy jako klíčovou příležitost pro zkoumání a problematizování těchto norem a takto pojímaného výzkumu – a to zejména ve vztahu k trvalé udržitelnosti. Politické změny v tomto regionu na konci 80. letech byly do velké míry nesené environmentálním étosem (o kterém jsem zpracoval svou doktorskou dizertaci a následně [spolu]napsal řadu publikací – např. Baker a Jehlička 1998, Carmin a Jehlička 2005, Fagin a Jehlička 1998 a další již zmíněné výše v úvodu části 2) a SVE byla proto pro nás důležitým kontextem pro tento výzkum.

V oblasti geografie jídla ve SVE a s ní spojených environmentálních otázkách jsme měli pochyby o tehdy dominantním přístupu, v jehož rámci se sledovala rychlost a efektivita přibližování k západnímu modelu produkce a spotřeby potravin. Na základě osobní zkušenosti s každodenním životem v Polsku (Joe Smith) a v Česku (PJ) jsme měli pochyby o premisách, na nichž byl tento výzkum a interpretace potravinového systému ve SVE založeny. Rozhodli jsme se geografii jídla ve SVE prozkoumat z jiného úhlu pohledu. Výsledkem byly první dvě studie v tomto souboru prací, jež vznikly na základě výzkumného projektu financovaného Katedrou geografie na Open University a ve druhém případě také s podporou grantu 404/10/0521 („Environmental Values, Beliefs and Behavior in the Czech Republic in Historical and International Perspective“) financovaného Grantovou agenturou České republiky:

1. Smith, Joe a **Jehlička, Petr** (2007) Stories around food, politics and change in Poland and the Czech Republic. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, 3, s. 395-410, ISSN 0020-2754. DOI 10.1111/j.1475-5661.2007.00258.x, IF=3,54 (v roce 2007 měl časopis *Transactions* nejvyšší impakt faktor mezi geografickými časopisy, kterých tehdy bylo ve WoS více než 50) (autorský podíl 40 %)
2. **Jehlička, Petr** a Smith, Joe (2011) An unsustainable state: Contrasting food practices and state policies in the Czech Republic. *Geoforum*, 42, 3, s. 362-372, ISSN 0016-7185 DOI 10.1016/j.geoforum.2011.01.005, IF=1,93 (2010) (autorský podíl 65 %)

Obě tyto studie se zabývají jak tržními a ze západního kontextu importovanými inovacemi v oblasti udržitelné produkce a spotřeby potravin (biozemědělství a spotřeba biopotravin), tak netržními sociálními praktikami spojenými s produkcí, distribucí a spotřebou potravin. Většina mého výzkumu v oblasti geografie jídla se v následujících letech zaměřila na netržní potravinový systém. Avšak v poslední studii předkládaného souboru prací (studie 11) jsem se

se spoluautorkou Lenkou Fendrychovou při analýze vzniku a vývoje pražských farmářských trhů k tržním alternativním potravinovým sítím vrátil.

Úvodní studie z předkládaného souboru prací „Stories around food.....“ je do jisté míry explorativní a reflektivní prací, jež ale zároveň vychází z rozsáhlého empirického výzkumu (celostátní šetření a rozhovory provedené v Česku a rozhovory realizované v Polsku v letech 2004 a 2005). V této studii jsme se s Joem Smithem pokusili propojit dvě důležitá témata, která v té době zůstávala stranou geografického výzkumu: spotřební chování týkající se potravin a zkušenost postsocialistické transformace. Článek se staví kriticky k tehdy v akademické literatuře dominantnímu pojetí postsocialistické tranzice jako lineárního procesu a k esencionalizaci postsocialismu jako v zásadě negeografickému přístupu. V duchu argumentace Doreen Massey (2005) vyzvedává pro výzkum postsocialismu potřebu geografického přístupu citlivého ke geografické odlišnosti namísto jejího nahrazení předem známým – pouze časově opožděným – vývojem směrem k „západní normě“. Studie argumentuje, že při takto „přerámovaném“ přístupu k postsocialismu je možné získat poznatky důležité pro obecnější diskuse o potravinových alternativách a o transformaci potravinového systému směrem k jeho větší sociální a environmentální udržitelnosti.

Středovýchodní Evropa se podle našich zjištění stala důležitou „laboratoří“ pro takový výzkum, protože tam v důsledku politických změn na konci 80. let došlo k vytvoření „hybridního“ a komplexního potravinového systému, v němž přetrvávaly – v modifikované podobě - prvky ze státního socialismu, jež na sebe vzájemně působily s novými „globalizovanými“ politikami a praktikami importovanými ze Západu (prolínání modernity s tradicí). Článek argumentuje, že bádání v rámci geografie jídla je třeba pojímat jako holisticky orientovaný výzkum, jenž na rozdíl od minulosti nezkoumá primárně produkci potravin, ale potravinový systém jako systém, který zahrnuje produkci a spotřebu potravin jako navzájem propojené a kulturně podmíněné sféry.

Studii jsme se mj. snažili ukázat, že „makro-perspektivu“ typickou pro většinu studií transformačních procesů ve SVE je třeba doplnit o „mikro-perspektivu“ každodennosti. Studie se také pokoušela být připomínkou toho, že procesy sociální a ekonomické transformace je třeba chápat jako otevřenější a diverzifikovanější, než bylo v literatuře běžně vnímáno a že „modernita a tradice jsou vždy v nejednoznačném a relačním vztahu“ (Haukanes a Pine 2004, s. 107).

Empirická zjištění z výzkumu jsou v článku prezentována ve formě tří „příběhů“ nebo „životopisů jídla“ (termín zavedli Cook a kol. 1998). První je import „normální“ západní spotřeby potravin – „konzumace normalnosti“ – ve smyslu lokálními podmínkami modifikovaného kapitalistického systému spotřeby potravin. Druhým je kontinuita sociálních praktik „potravinové skromnosti“ – „konzumace tradice“ – ve formě pokračování praktik mimo oficiální tržní systém a třetím je „konzumace ekologie“ jako inovace, která integruje prvky prvních dvou „příběhů“. Tyto tři životopisy jídla naznačují potřebu mít při geografickém výzkumu postsocialismu stále na zřeteli vzájemnou podmíněnost identity, ekologické změny,

modernizace a tradice. V obecnější rovině tato studie připomíná, že naše budoucnost není fixně daná zdánlivě všeobecně platnými představami o rozvoji jako o uzavřené, kontrolované a předem známe verzi toho, jak má ekonomika a společnost fungovat.

Druhá studie „An unsustainable state...“ uvedla několik geografických témat souvisejících se samozásobitelstvím, kterým jsem se systematicky a podrobněji věnoval v následujícím výzkumu: alternativní potravinové sítě, krátké potravinové zásobovací řetězce, sítě sdílení a vzestup střední třídy v „rozvíjejících se ekonomikách“ a s tím spojené změny ve spotřebním chování. Základním tvrzením článku⁷ je, že každodenní praktiky spojené se samozásobitelstvím jsou kompatibilní s myšlenkami udržitelné spotřeby ve formě snížené spotřeby nebo spotřeby založené na méně intenzivním využití zdrojů (Fuchs a Lorek 2005). Případová studie v centru tohoto výzkumu ukazuje míru, ve které jsou mezinárodní politické diskurzy, programy a projekty vedeny principy, jež jsou odvozeny z neoliberální ekonomie spíše než z poznatků o biofyzikální zátěži způsobené západními vzorci spotřebního chování.

V další rovině se tento text také dotkl problematiky odlišné konceptualizace těchto praktik v odborné literatuře v závislosti na společenském kontextu, ve kterém se odehrávají. Tento postřeh potom vedl k propojení kritické reflexe pojetí samozásobitelství v tehdejší odborné literatuře ve vztahu ke konceptu udržitelné spotřeby potravin. Udržitelná spotřeba obecně byla v nultých letech (počátek diskuse o udržitelné spotřebě založené na neoliberálních principech lze v českém kontextu přesně datovat k 29. a 30. květnu 2003, kdy v Praze proběhl seminář SCOPE podpořený Programem OSN pro životní prostředí [UNEP]) považována ve sféře praktické veřejné politiky i v geografickém výzkumu za klíčovou strategii pro implementaci cílů udržitelného rozvoje. V politické rovině byla udržitelná spotřeba prosazována mezinárodními organizacemi jako UNEP a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Tato studie tak byla zároveň i kritickou reflexí dopadů této politiky v praxi.

Práce také kritizovala praktickou stránku šíření neoliberálních potravinových inovací mezinárodními organizacemi jako OECD a UNEP ve SVE, aniž by tyto zohledňovaly existenci etablovaných a široce rozšířených potravinových praktik kompatibilních s principy udržitelnosti a udržitelné produkce a spotřeby. Studie upozorňovala na možné kontraproduktivní výsledky těchto iniciativ, kdy mezinárodní (UNEP, OECD) a domácí instituce (MŽP, nevládní organizace) propagací tržních, ale málo rozšířených forem udržitelné spotřeby nezamýšleně marginalizovaly sociálně a ekologicky přínosné a široce rozšířené formy udržitelné spotřeby. Propagace neoliberálních iniciativ zaměřených na udržitelné tržní inovace tak měla v kontextu SVE rozporuplnější dopady než v západních kontextech. Na jedné

---

⁷ Tento článek (společně s první studií publikovanou v *Transactions*) následně přinesl pro Joea Smitha a pro mě pozvánku na první workshop sponzorovaný geografickým časopisem *Geoforum* o vzestupu střední třídy, spotřebě a sociálních a environmentálních dopadech těchto procesů (Durham University, 2014). Naše studie (Smith a kol. 2015), která vznikla z příspěvku pro tento workshop a která také vyšla v monotématickém čísle *Geoforum*, je součástí třetího okruhu publikací.

straně sice přinesla inspirativní inovace, ale na druhé straně pomohla etablovat dominantní diskurz, který pak v praxi marginalizoval netržní trvale udržitelné potravinové alternativy.

Článek také upozorňoval na to, že mezinárodní geografický výzkum tyto procesy ve SVE opomíjel, ačkoliv šlo o region, v němž docházelo v důsledku neoliberalních ekonomických reforem k hlubokým změnám. Práce ukazovala, že neoliberalismu je třeba rozumět nikoliv jako hegemonickému a koherentnímu „makro-projektu“ s více-méně podobnými dopady, ale jako „migrující technice řízení“ (Ong 2007), jež spolupůsobí s lokálním a národním kontextem, do něhož je implantována a jež vede k výsledkům, které se v různých geografických kontextech liší.

2.2 Rámování samozásobitelských praktik v závislosti na geografickém kontextu a potřeba jeho přehodnocení (studie 3 a 4)

Impulesem pro tyto dvě studie byl postřeh z práce na prvních dvou článcích o diametrálně odlišném rámování týchž neformálních a netržních potravinových praktik v odborné literatuře i v textech orientovaných na praktickou veřejnou politiku a v médiích v závislosti na geografickém kontextu, v němž se výzkum nebo pozorování odehrávaly. V západním kontextu se samozásobitelství rychle stávalo módní a žádanou záležitostí asociovanou s moderním životním stylem a trvalou udržitelností, která pronikala do mainstreamových médií a této aktivitě se věnovaly mezinárodní celebrity a rodiny vrcholných světových politiků.⁸ Tatáž aktivita v kontextu SVE byla interpretována jako známka zaostalosti, tradice a jako důsledek chudoby.⁹

Cílem těchto dvou studií bylo na základě analýz rozsáhlého empirického materiálu ukázat neadekvátnost interpretací tohoto jevu v západní odborné literatuře a poukázat na potřebu „přerámování“ samozásobitelství ve SVE. S kolegy Joem Smithem a Tomášem Kosteckým jsme chtěli ukázat, že jde o praktiky s mnohem pestřejším souborem motivací, jež sice částečně zahrnují ekonomické a finanční důvody, ty ale nejsou dominantní. Tato emancipace samozásobitelství od jeho asociací s chudobou, ekonomickou nutností a „strategií přežívání“ (Alber a Kohler 2008) byla podle našeho názoru klíčovým krokem k tomu, aby bylo možné tyto praktiky prezentovat jak v akademické literatuře, tak v praktické rovině jako zdroje inspirace pro sociální a environmentální politiku v mezinárodním kontextu i mimo region SVE. Jinými slovy, šlo nám o geografičtější pohled na tento vztah - o ukázání možnosti toků poznání a know-how „z Východu na Západ“, nejen „ze Západu na Východ“, jak bylo (a do velké míry stále je) běžné. Výzkum, na jehož základě tyto publikace vznikly, byl financován z grantu 404/10/0521 („Environmental Values, Beliefs and Behavior in the Czech Republic in Historical and International Perspective“) od Grantové agentury České republiky a z grantu od výzkumného centra OpenSpace (Fakulta sociálních věd, Open University).

3. **Jehlička, Petr** a Smith, Joe (2012b) Sustainability and the “urban peasant”: rethinking the cultural politics of food self-provisioning in the Czech Republic. In: Zahrádka, Pavel and Sedláková, Renáta (eds.) *New Perspectives on Consumer Culture Theory and Research*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, s. 78–96, ISBN 978-1443841573 (autorský podíl 60 %)
4. **Jehlička, Petr**, Kostecký, Tomáš a Smith, Joe (2013) Food self-provisioning in Czechia: beyond coping strategy of the poor: a response to Alber and Kohler's 'Informal Food Production in the Enlarged European Union' (2008). *Social Indicators*

---

⁸ Např. zřízení produkčních zahrad v Bílem domě ve Washingtonu během prezidentství Baracka Obamy a v sídle britského premiéra Gordona Browna v londýnské 10 Downing Street (Jehlička a Smith 2012a).

⁹ Viz např. komentář Petr Zídka z roku 2010 v příloze *Lidových novin Orientace* zmíněný v Úvodu této práce.

První studie – kapitola v knize editované Pavlem Zahrádkou a Renátou Sedlákovou z Palackého univerzity Olomouc navazovala hlavně na výzkum o samozásobitelství ve SVE v sociální antropologii, jenž se zaměřoval zejména na porozumění kulturních a sociálních významů produkčních praktik a sdílecích interakcí. V našem textu jsme se soustředili na rozšíření tohoto poznání do oblasti sociální a environmentální udržitelnosti, do té doby opomíjené dimenze nejen v sociální antropologii, ale i v sociální geografii a dalších společenských disciplínách. Základním tvrzením kapitoly je, že i když se samozásobitelství zdá na první pohled být triviální, individuální a vnitřně orientovanou a motivovanou aktivitou, lze jej chápat jako soubor praktik s velkým významem pro diskuse o tom, jak se „rozvinuté“ společnosti globálního Severu mohou stát trvale udržitelnějšími.

Druhý článek „Food self-provisioning in Czechia...“ napsaný s Tomášem Kosteckým a Joem Smithem a vydaný v časopise *Social Indicators Research* dále rozvíjel argumentační linii naznačenou v kapitole „Sustainability and the urban peasant...“, přičemž se stejně jako kapitola opíral o rozsáhlou empirickou datovou základnu. Na rozdíl od kapitoly však byl tento článek přímou odpovědí (jak je patrné již z jeho názvu) na práci německých sociologů Jense Albera a Ulricha Kohlera „Informal food production in the enlarged European Union“ z roku 2008. Konkrétně na dva jejich závěry, o nichž jsme s kolegy měli na základě našich předchozích výzkumů a osobní zkušenosti značné pochybnosti:

- a) samozásobitelství potravinami je v postsocialistických zemích praktikou převážně chudých vrstev zatímco v bohatých tržních ekonomikách je tato praktika ve společnosti rozšířena rovnoměrněji bez ohledu na příjem.
- b) v postsocialistických společnostech samozásobitelství zmírňuje efekty nízkého příjmu, zatímco ve „starých“ členských zemích Evropské unie (EU) tomu tak není.

Jinými slovy, jak uvádějí Alber a Kohler (2008), samozásobitelství je koníčkem a rekreační aktivitou v bohatých západoevropských společnostech, zatímco v nových členských zemích EU je projevem ekonomické nutnosti a je možné jej považovat za strategii přežití. Inspirací pro tuto interpretaci dvou německých sociologů byl článek Richarda Rosea a Yevgeniye Tikhomirova z roku 1993 v němž tyto dva autoři rovíjeli tezi, že samozásobitelství ve SVE a postsovětských společnostech je důkazem procesu de-modernizace a dokonce de-diferenciace těchto společností. Diferenciace je znakem vyspělých společností, v nichž mají lidé stále diferenciovanější a tedy speciálnější náplň práce a v nichž malá skupina zemědělců (několik procent ekonomicky aktivního obyvatelstva) užívá zbytek společnosti. Podle Rosea a Tikhomirova (1993) došlo v postsocialistických společnostech, v nichž řada občanů byla vedle své profese ekonomickými podmínkami přinucena vyrábět podomácku potraviny, k de-diferenciaci podobně jako tomu bylo před vznikem moderní společnosti.

Na základě dat z nového šetření provedeného v Česku jsme v našem článku ukázali, že samozásobitelství je ve všech společenských vrstvách široce rozšířeným koníčkem a oblíbeným způsobem získávání „zdravých potravin“ a nikoliv strategií přežití chudých vrstev. Prostřednictvím nové analýzy týchž dat pro celou EU (European Quality of Life Survey 2003), s nimiž pracovali Alber a Kohler, náš článek také vyvrátil jejich tezi – podle těchto autorů platnou v celoevropském měřítku - o spojitosti samozásobitelství s nezaměstnaností. Náš článek prokázal, že v evropských zemích se procento nezaměstnaných, kteří produkují své potraviny, nijak neliší od procenta běžné populace, která se touto aktivitou zabývá. Článek tak upozorňuje na potřebu větší citlivosti ke geografickým odlišnostem při výzkumu a interpretaci rozdílů mezi potravinovými systémy různých společností a na potenciální významný přínos takovému výzkumu prováděného v českém kontextu pro poznání v širším měřítku. Hlavním společným přínosem těchto dvou studií pak bylo prokázání neudržitelnosti teze, že samozásobitelství ve SVE je především reakcí na chudobu, jež do té doby dominovala v existující odborné literatuře i v mediálním diskurzu.

2.3 Pokus o nový pohled: „Tichá udržitelnost“ jako inspirace pro výzkumu geografie alternativních potravinových sítí? (studie 5 a 6)

Zatímco druhý okruh publikací poukazoval jednak na problematičnost dominantní interpretace samozásobitelství ve SVE v odborné literatuře jako odpovědi na strádání a jednak na potřebu nové interpretace tohoto fenoménu, třetí skupina publikací nabídla jeden z možných nových pohledů na tyto praktiky. Přerušeni explanační vazby samozásobitelství potravinami ve SVE na chudobu a strategii přežití znevýhodněných vrstev a prokázání, že alespoň v některých zemích SVE jde o sociálně diverzifikovanou a běžnou praktiku s širokou účastí střední třídy, otevřelo nové možnosti interpretace tohoto jevu a jeho širšího významu ve výzkumné i praktické rovině. Vyjádřením této snahy byla konceptualizace samozásobitelství jako projevu „tiché udržitelnosti“ v prvním článku tohoto okruhu „Quiet sustainability...“. Tichou udržitelnost, jak je v článku definována, lze ve zkratce vyjádřit jako sociální praktiku (Hargreaves a kol. 2013) s nezamýšlenými, ale významnými pozitivními dopady na environmentální a společenskou trvalou udržitelnost, aniž by tyto byly ideologicky či aktivisticky motivovány. Obě práce v tomto okruhu byly empiricky založené na sběrech dat v Polsku a Česku (celostátní šetření reprezentativních vzorků populace a semistrukturované rozhovory).

Koncept tiché udržitelnosti měl příznivý ohlas mezi badateli ve sféře geografie jídla a zemědělství. Jak podrobněji uvádím v Závěru této práce, někteří výzkumníci koncept aplikovali ve vlastním výzkumu přímo (např. Kneafsey a kol. 2017 a Pottinger 2016), jiní se inspirovali naším přístupem a vytvořili novou konceptualizaci svých výzkumných témat (např. Visser a kol. 2015 a jejich koncept „tiché potravinové suverenity“). Do jisté míry se tak podařilo naplnit důležitý cíl naší publikace – tj. prosadit do širšího povědomí (tzn. mimo Česko a Polsko) a zavést do odborné komunikace koncept vytvořený na základě výzkumu realizovaného ve SVE.

Článek „Quietly does it...“, na kterém jsem spolupracoval s Joem Smithem a Tomášem Kosteckým, pak propojil koncept tiché udržitelnosti a s ním spojená témata o trvalé udržitelnosti potravinového systému s důležitými geografickými diskusemi o vzestupu střední třídy a nárůstu spotřebního chování v regionu SVE, ale také v „rozvíjejících se tržních ekonomikách“ globálního Jihu.

- 2 Smith, Joe a **Jehlička, Petr** (2013) Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies*, 32, s. 148–157. DOI 10.1016/j.jrurstud.2013.05.002, IF=2,04 (2013) (autorský podíl 50 %)
- 3 Smith, Joe, Kostecký, Tomáš a **Jehlička, Petr** (2015) Quietly does it: questioning assumptions about class, sustainability and consumption. *Geoforum*, 67, s. 223–232. DOI 10.1016/j.geoforum.2015.03.017, IF=1,93 (2015) (autorský podíl 30 %)

Výzkum pro první článek – „Quiet sustainability...“ byl financován z grantu 404/10/0521 („Environmental Values, Beliefs and Behavior in the Czech Republic in Historical and

International Perspective“) získaného od Grantové agentury České republiky. Výzkum druhého článku – „Quietly does it...“ byl financován z grantu 14-33094S „Forms and norms of alternative economic practices in the Czech Republic“ získaného od Grantové agentury České republiky.

První článek – „Quiet sustainability...“ vycházel z poznatků a závěrů o implicitně trvale udržitelných samozásobitelských praktikách ve SVE, jež byly zformulovány v publikacích zařazených v předchozím okruhu. Jak jsem uvedl výše, cílem bylo posunout tuto argumentaci dál a nabídnout badatelské obci poznatky a koncepty, jež by mohly nalézt uplatnění i mimo Polsko a Česko a především mimo region SVE. Článek tak ve srovnání s předchozími pracemi důrazněji usiloval o „obrácení“ toků poznání, jež normálně směřují ze Západu na Východ (Bradatan 2010, Müller 2018) (a do dalších nezápadních částí světa). Článek upozorňuje, že praktiky tiché udržitelnosti, jež jsou silně rozšířené ve SVE, jsou také běžným jevem i jinde mimo vyspělé země globálního Severu včetně rozvojových zemí. Zároveň jsou výrazně méně rozšířené a jejich sociální a kulturní význam je nižší v kontextech, v nichž vzniká převážná část společenskovedního teoretického poznání (pokud jde o geografii jídla a zemědělství, především ve Velké Británii a v Nizozemsku).

Článek také upozorňuje, že koncept tiché udržitelnosti a s ním související praktiky nabízejí důležitou alternativu k přístupu k přechodu k trvalé udržitelnosti, jenž dnes dominuje v akademické i decizní sféře. Jde o uvědomělé změny spotřebního chování jednotlivců na základě správné interpretace informací o dopadu jejich chování na ekosystém a společnost, tzv. ABC model změny chování¹⁰ (Shove 2010a). Z nepříliš úspěšných snah o jeho naplňování v posledních několika dekádách je zřejmé, že tento přístup – dominující jak politickému tak akademickému diskurzu o trvalé udržitelnosti – má omezený společenský dosah a efektivitu (Blake 1999, Prendergast a kol. 2008). Je proto důležité hledat k němu alternativy, zejména takové, jež jsou s ním komplementární. Tichá udržitelnost je jednou z těchto možných alternativ. Článek připomíná, že v oficiálním politickém diskurzu trvalé udržitelnosti jsou domácnost a neformální interakce v sítích mezi domácnostmi (měřítko, na němž článek sleduje samozásobitelské praktiky) opomíjeny, jsou jakýmsi slepým bodem těchto politik.

Článek zdůrazňuje atraktivitu praktik tiché udržitelnosti pro široké společenské vrstvy. Na rozdíl od oficiálního diskurzu trvalé udržitelnosti spoléhajícího na zvyšování „ekoefektivity“ prostřednictvím technické inovace a aplikace tržních nástrojů (Porritt 2011) nebo výzev radikálnějších kritiků k odříkání a omezování spotřeby (Shaw a Newholm 2002; v českém kontextu Librová 1994, 2003, 2008), tichá udržitelnost nabízí pozitivní motivace. K nim patří potěšení z úrody, přípravy a konzumace vlastních potravin a jejich sdílení s blízkými lidmi – a tedy i z participace na netržním ekonomickém systému, jenž je ale s formální tržní ekonomikou komplementární a je s ní v rovině domácností propojen. Takto získané potraviny se vyznačují většinou nízkou ekologickou stopou, neboť velká část z nich je vyprodukována

---

¹⁰ V originálním znění hodnoty (values and attitudes - A) ovlivňují typ chování (behaviour - B), které si jednotlivci zvolí (choose - C).

bez nebo jen s omezeným použitím průmyslově vyráběných hnojiv a pesticidů. Navíc jde ve většině případů o nejkratší možný potravinový řetězec (ze zahrady do domu).

Druhý článek – „Quietly does it...” usiluje o další posun v aplikovatelnosti konceptu tiché udržitelnosti v geografickém výzkumu - a to zejména mimo region SVE. Diskusi o přínosech samozásobitelství a sdílení takto získaných potravin pro trvalou udržitelnost napojuje na klíčovou diskusi o globálním nárůstu střední třídy a konzumerismu a s ním spojenými obavami z ekologických důsledků tohoto procesu v podobě zvýšené spotřeby přírodních zdrojů a produkce znečištění a odpadů (Lange a Meier 2009). Pro tuto diskusi je důležitým poznatkem skutečnost, že i po přechodu na tržní ekonomiku a při zvýšení blahobytu v nultých letech se obyvatelstvo SVE – včetně nově formované střední třídy - nepřestalo věnovat praktikám tiché udržitelnosti ve formě samozásobitelství a sdílení takto získaných potravin.

Článek též upozorňuje na minimální transfer poznatků z výzkumu o vzestupu středních tříd a s ním spojené změny spotřebního chování – procesů, které se ve SVE odehrály v letech 1990 až 2010 – do výzkumu těchto procesů v rozvíjejících se ekonomikách jinde ve světě po roce 2010. Připomíná potřebu a užitečnost poznatků a konceptů získaných z výzkumů ve SVE pro výzkum těchto témat v jiných geografických kontextech jako je Čína a v další méně rozvinuté země. Nově také v podobě tabulkového srovnání porovnává kontrastující rámování vzestupu střední třídy a spotřeby ve SVE v 90. letech 20. století a v méně vyspělých zemích v období 2000 až 2010 jak v médiích, tak v odborné literatuře.

2.4 Ekonomika sdílení, resilience a geopolitika produkce poznání: samozásobitelství v kontextu klíčových geografických debat (studie 7, 8, 9, 10 a 11)

Poté, co publikace ve druhém okruhu poskytly důkazy pro zpochybnění v literatuře běžně předpokládaného vztahu mezi neformální potravinovou ekonomikou a chudobou ve SVE a publikace ve třetím okruhu nabídly alternativní konceptualizaci těchto praktik a vztahů jako projevů tiché udržitelnosti, otevřela se možnost pro napojení výzkumu samozásobitelství na několik významných sociálněgeografických debat. Cílem bylo přispět na základě výzkumu provedeného ve SVE do diskusí o klíčových otázkách, jež tento region přesahují a rezonují v globálním měřítku. Konkrétně tyto publikace propojují výzkum geografie jídla ve SVE se sociální resiliencí (studie 9), sdílenou ekonomikou (studie 7), environmentálními a klimatickými dopady těchto praktik (studie 10), s praktickými a strategickými dilematy, jimž čelí environmentální a potravinoví aktivisté ve vztahu k samozásobitelství (studie 8) a usilují o příspěvek k poznání těchto témat.

Poslední článek tohoto okruhu studií, „Revealing the hidden geography of alternative food networks...” (11) není na rozdíl od publikací v předchozích dvou skupinách empiricky založen na výzkumu neformální potravinové ekonomiky, ale tématicky se vrací na začátek výzkumné trajektorie zachycené v této habilitační práci – tedy k výzkumu o *tržních* alternativních potravinových sítích v článcích “Stories around food...” (studie 1) a „An unsustainable state...” (studie 2). Je výsledkem spolupráce s Lenkou Fendrychovou, která se v rámci svého doktorského studia na Katedře geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK věnovala výzkumu vzniku a rychlého rozmachu farmářských trhů v Praze na přelomu první a druhé dekády tohoto století. S ostatními články v této závěrečné skupině publikací však sdílí snahu o formulaci důležitého příspěvku do aktuálních geografických diskusí, jež přesahují hranice regionu SVE. Článek dokládá nutnost uvažovat o konceptualizaci potravinových inovací, jako jsou farmářské trhy, jinak než jako o nekomplikované prostorové difuzi inovace z „centra” na „periferii”, tedy pojetím ve stávající literatuře převládajícím (např. Zagata, 2012, Blumberg 2014). Tato epistemologická rovina – otázka míry, do jaké je poznání produkované výzkumem v kontextu SVE (ne)přijímáno v rámci geografie jako univerzálně platné a přínosné pro rozvoj celé disciplíny - je však důležitou dimenzí všech pěti článků zařazených do této skupiny a naznačuje směr, kterým se bude ubírat jedna linie mé další práce.

První čtyři publikace v této skupině vznikly na základě financování z grantu „Forms and norms of alternative economic practices in the Czech Republic“ uděleného Grantovou agenturou České republiky. Článek „Revealing the hidden geography of alternative food networks...” vznikl z doktorského projektu Lenky Fendrychové (geografie, PŘF UK Praha), který jsme vedli s docentem Pavlem Chromým (PŘF UK). Tento výzkum byl financován z grantu na podporu doktorského studia získaného od Karlovy univerzity a z grantu „Urban Food Strategies and Sustainability: Potential and Limits” od Ekonomické fakulty Jihočeské univerzity.

- 7 **Jehlička, Petr** a Daněk, Petr (2017) Rendering the actually existing sharing economy visible: home grown food and the pleasure of sharing. *Sociologia Ruralis*, 57, 3, s. 274–296. DOI 10.1111/soru.1260, IF=1,698 (2017) (autorský podíl 65 %)
- 8 **Jehlička, Petr**, Daněk, Petr a Vávra, Jan (2019) Rethinking resilience: Home gardening, food sharing and everyday resistance. *Canadian Journal for Development Studies / Revue canadienne d'études du développement*, 40, 4, s. 511–527. DOI 10.1080/02255189.2018.1498325, IF=1.194 (2018) (autorský podíl 60 %)
- 9 De Hoop, Evelien a **Jehlička, Petr** (2017) Reluctant pioneers in the European periphery? Environmental activism, food consumption and 'growing your own'. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 22, 7, s. 809–824. DOI 10.1080/13549839.2017.1289160, IF=1,928 (2017) (autorský podíl 40 %)
- 10 Vávra, Jan, Daněk, Petr a **Jehlička, Petr** (2018) What is the contribution of food self-provisioning towards environmental sustainability? A case study of active gardeners. *Journal of Cleaner Production*, 185, s. 1015–1023. DOI 10.1016/j.jclepro.2018.02.261, IF=5,651 (2017) (autorský podíl 25 %)
- 11 Fendrychová, Lenka a **Jehlička, Petr** (2018) Revealing the hidden geography of alternative food networks: The travelling concept of farmers' markets. *Geoforum*, 85, s. 1–10. DOI 10.1016/j.geoforum.2018.06.012, IF=2,566 (2017) (autorský podíl 50 %)

V prvním příspěvku „Rendering the actually existing sharing economy visible...“, který patřil mezi 10 nejstahovanějších článků uveřejněných v časopise *Sociologia Ruralis* v roce 2017, jsme se s Petrem Daňkem v prvním plánu pokusili zaplnit mezeru na průniku dvou významově narůstajících geografických debat. Jednou je „ekonomika sdílení“ a tou druhou je domácí produkce potravin. Článek argumentuje, že nemonetární sdílení doma vyprodukovaných potravin v rámci širokých sítí známých, příbuzných a sousedů je významným příkladem autentického, vnitřně motivovaného a sociokulturně podmíněného sdílení (McLaren a Agyeman 2015), jež kontrastuje s externě a komerčně motivovaným sdílením zprostředkovaným digitálními platformami za účelem tvorby zisku. Z tohoto rozdílu vyplývají důležité odlišnosti týkající se environmentálních dopadů těchto dvou forem ekonomických interakcí. Neformální sítě sdílení, do kterých je zapojena většina české společnosti, posilují sociální soudržnost, resilienci a potravinovou relokaci. Ve druhém plánu pak publikace používá tato zjištění k argumentaci o nutnosti posunu vnímání SVE jako výzkumného kontextu s okrajovým významem směrem ke kontextu, v němž lze vytvářet poznání, jež je inspirativní i v širším měřítku.

Ačkoliv publikace čerpá z klasické geografické práce J. K. Gibson-Grahamové (2008)¹¹ o rozmanitých ekonomikách a z průlomového článku Russella Belka (2010) o nemonetárním sdílení, upozorňuje na přínosy induktivního přístupu k výzkumu ve SVE včetně těch v podobě možných konceptů jako je např. „skutečně existující ekonomika sdílení“ v názvu článku. Na příkladu článku autorů Giorgose Gritzase a Karolose Kavoulakose (2016), kteří konceptualizují

---

¹¹ J. K. Gibson-Graham je společný autorský pseudonym dvou geografek Julie Graham a Katherine Gibson.

rozmanité ekonomiky na základě geografického kontextu, ve kterém jsou studovány (jako inovativní v západních kontextech a jako projev nedostatku v kontextu SVE), článek kriticky hodnotí tento přetrvávající dvojí a vůči SVE esencionalizující přístup a nabízí nové „čtení“ těchto praktik jako pro výzkum inspirativních alternativ. Článek také nově shrnuje základní rysy nemonetární distribuce potravin v rámci sítí sdílení a v přehledné tabulkové podobě je srovnává s rysy distribuce potravin v rámci tržních alternativních potravinových sítí.

Studie „Rethinking resilience...“ připravená s Petrem Daňkem a Janem Vávrou navazuje na předchozí práci a snaží se na základě realizovaného výzkumu v českých podmínkách o obohacení diskuse o sociální resilienci, která se od počátku desátých let stala důležitým tématem v sociální geografii a dalších společenskovedních disciplínách (např. Magis 2010, Wilson 2010 a 2012). V podmínkách globálního Severu je při konceptualizaci potravinové relokalizace jako formy sociální resilience obvykle pracováno s potravinovými inovacemi typu tržních alternativních sítí jako jsou farmářské trhy a komunitou podporované zemědělství nebo netržními inovacemi typu komunitního (městského) zahrádkaření. Jejich často uváděnými rysy jsou kromě lokálního měřítka také izolovanost jednotlivých iniciativ a nestabilita související s jejich závislostí na nasazení jednotlivců a na externích finančních injekcích v podobě grantů (Sonnino a Griggs-Trevarthen 2013). Tyto rysy výrazně podlamují tvrzení o těchto iniciativách jako o projevech sociální resilience. Studie proto nabízí jako alternativu rozšířenou a ve společnosti zakotvenou samozásobitelství jako soubor praktik, na něž se tato omezení nevztahují. Lze tedy argumentovat, že samozásobitelství tak představuje stabilnější formu sociální resilience než tyto aktivistické formy potravinové relokalizace.

Na základě poznatků o samozásobitelství nabízí příspěvek možnost rozšíření a částečného redefinování konceptu sociální resilience. Argumentuje, že vedle běžného pojetí resilience jako pasivní, obranné resilience orientované na odvrácení z vnějšku přicházející krize, umožňuje samozásobitelství ve spojení s pestrým portfoliem praktik sdílení, sběru a konvenčních způsobů opatrování potravin v komerčním sektoru (ať maloobchodním nebo alternativním) uvažovat o sociální resilienci nově. A to jako o proaktivní, preventivní, do budoucna orientované, kreativní formě resilience, jež nabízí možnost transformace potravinového systému. Jinými slovy, vzhledem k rozšířenosti neformálních potravinových praktik v „nezápadním“ světě studie ukazuje, že výzkumem potravinových alternativ v kontextu SVE je možné docílit poznatků, jež mohou být inspirativní pro uvažování o směřování potravinového systému v globálním měřítku. Práce také upozorňuje, že potravinový systém ve SVE lze považovat za formu nepolitické, neaktivistické rezistence vůči konvenčnímu systému zásobování potravinami s jeho negativními ekologickými a sociálními dopady.

Impulsem pro třetí článek „Reluctant pioneers in the European periphery?...“ napsaný s Evelien de Hoop byly dva postřehy, které jsme se spoluautorkou zaznamenali nezávisle na sobě. Tím prvním byla absence mezinárodní literatury o roli environmentálních a potravinových aktivistů v rozvoji netržních potravinových alternativ jako je samozásobitelství, přičemž podíl těchto aktérů na tržních potravinových alternativách je v literatuře poměrně

extenzívně reflektován (Nabhan 2002, Renting a kol. 2003, Selfa and Qazi 2005, Maxey 2006, Steel 2008, Little a kol. 2009) a jejich podíl na rozvoji a šíření těchto alternativních systémů je považován za klíčový (viz pátá studie v tomto okruhu „Revealing the hidden geography of alternative food networks...“). Druhým postřehem byl přehlíživý až zamítavý postoj českých environmentálních a potravinových aktivistů k samozásobitelství potravinami, s nímž jsme se setkali v rámci našich výzkumů jiných témat s těmito aktivisty souvisejícími.

Empiricky je článek založen na dvou zdrojích – na obsahové analýze článků o samozásobitelství a tržních potravinových alternativách v klíčovém časopisu českého environmentálního aktivismu *Sedmá generace* během dvacetiletí 1991 až 2010 – a na rozhovorech s protagonisty českého potravinového aktivismu. Při analýze obsahu *Sedmé generace* jsme zaznamenali trend od velké pozornosti samozásobitelství v druhé polovině devadesátých let k poklesu zájmu až k absenci tématu na stránkách časopisu od poloviny do konce nultých let (zároveň konce obsahové analýzy). Tento trend byl na stránkách časopisu doprovázen od začátku tisíciletí vzestupným a od poloviny nultých let dominantním zájmem o tržní potravinové alternativy. Stejný trend byl v té době patrný i v rovině praktického aktivismu, který se stále zaměřoval na iniciativy související s trvale udržitelnou spotřebou. Tento vývoj jsme Joem Smithem zachytili a analyzovali v článku “An unsustainable state...” publikovaném v *Geoforum* v roce 2011 (studie 2).

Absence pozornosti k netržnímu samozásobitelství (jako formě tiché udržitelnosti) v kruzích potravinových aktivistů, jež se odrážela i v minimální pozornosti vztahu aktivismu a samozásobitelství mezi badateli, byla pro nás vzhledem k environmentálním přínosům této nejdůležitější formy potravinové relokace překvapivá. Naš výzkum však odhalil ambivalentnější a komplexnější vztah mezi aktivismem a samozásobitelstvím, než se na začátku zdálo. Tato studie dochází k závěru, že potravinoví aktivisté zaujímají navzájem protichůdné postoje k samozásobitelství potravinami. Na jedné straně si od něj udržují odstup nebo k němu deklarují odmítavý postoj. K důvodům patří nemožnost kontroly užívání - z jejich hlediska - škodlivých chemických látek pěstiteli, malá či absentující environmentální motivace zahrádkářů a negativně vnímaná asociace samozásobitelství s obdobím socialismu. Titiž aktivisté se však zároveň v praktické rovině své práce samozásobitelstvím aktivně – i když záměrně relativně skrytě - zabývají a v soukromém životě jej i využívají. Snaží se z povzdálí pomáhat kampaním proti rušení zahrádkářských osad a podporují import rakouské certifikace přírodních zahrad a její uplatnění v českých podmínkách. Hlavně však v osobním životě běžně konzumují potraviny samozásobitelsky vyprodukované jejich příbuznými nebo přáteli. Těmto potravinám z důvodů vysledovatelnosti jejich původu, nižší zátěže pro ekosystém a lokalizovaných ekonomických vztahů, v nichž vznikají, připisují vyšší hodnotu než potravinám opatřeným v maloobchodním sektoru. Článek přispívá k pochopení důležitosti multiplicity forem samozásobitelství a jeho socio-materiálního a geograficko-historického kontextu pro porozumění vztahu aktivistů k této formě alternativního potravinového systému.

Jak název napovídá, čtvrtá, empiričtěji zaměřená studie „What is the contribution of food self-provisioning towards environmental sustainability...“ napsaná s Janem Vávrou a Petrem Daňkem se snaží přispět k odpovědi na otázku, jíž se výrazně dotýká předchozí studie a jež je jedním z důvodů ambivalentního postoje potravinových aktivistů k samozásobitelství. Tou otázkou jsou environmentální dopady samozásobitelství. Toto téma se dostává do popředí zájmu výzkumníků v souvislosti s rostoucím porozuměním důležitosti každodenního chování a praktik pro celkovou ekologickou (nebo také v užším smyslu uhlíkovou) stopu společnosti (Schlosberg a Coles 2016). Po několik desetiletí byla preferovaným způsobem řešení environmentálních problémů v podmínkách globálního Severu změna chování jednotlivce vyvolaná hodnotovou změnou na základě vzdělání nebo podané informace. Podle tohoto tzv. ABC modelu společenské změny (Shove 2010a) se předpokládá, že hodnoty a postoje osvojené na základě získané informace nebo vzdělání (values and attitudes - A) ovlivňují typ chování (behaviour - B), které si jednotlivci zvolí (choose - C) (Shove 2010a, s. 1274).¹² Součástí těchto předpokladů zformulovaných při výzkumu v západních společenských kontextech v 70. letech je, že jednotlivci jsou motivováni postmaterialistickými hodnotami (Inglehart 1977). Ty se projevují v přijetí etických a tedy environmentálně a sociálně prospěšných forem chování. Jejich příkladem jsou např. „zodpovědné“ volby při nákupu, jako jsou lokálně vyprodukované potraviny v ekologicky šetrném zemědělství, jež navíc mají často i sociálně příznivé efekty jako je „spravedlivá“ cena pro prvovýrobce (farmáře).

Posun od této postmaterialistické strategie jako odpovědi na environmentální problémy ke každodennímu chování, jež není nutně motivováno snahou šetřit zdroje a životní prostředí a jehož příznivé důsledky jsou v tomto směru spíše nezamýšleným důsledkem, je důležitým rozšířením toho, co chápeme jako environmentálně příznivé chování o takové formy, které nejsou podmíněny hodnotovou změnou. Sociální praktiky jako např. samozásobitelství potravinami jsou evidentně jednou z nejčastějších forem tohoto „udržitelného materialismu“, jež Schlosberg a Coles (2016) v obecné rovině charakterizují jako environmentálně přínosné chování související s materiálními a energetickými toky ve společnosti.

Míra environmentálních přínosů samozásobitelství se však liší v závislosti na řadě fyzikogeografických faktorů a na způsobu hospodaření na zahradě. Cílem této studie je proto částečně snížit míru nejistoty ohledně těchto dopadů na základě studia českého samozásobitelství. Konkrétně jsme se s kolegy v článku zaměřili na potenciál samozásobitelství (zde zúženém na domácí produkci brambor, ovoce a zeleniny mírného pásma) snížit emise oxidu uhličitého. To se u této formy produkce a spotřeby potravin očekává v souvislosti s předpokládaným nižším použitím průmyslově vyráběných pesticidů a hnojiv (Coley a kol. 2009), než je tomu o komerčně vyráběných a distribuovaných potravin. Empiricky je článek založen na datech z celostátního šetření provedeného na reprezentativním vzorku české populace v roce 2015.

---

¹² Model změny chování ABC byl podroben kritickému zkoumání v článku „Quietly Does It...“ ve druhém okruhu publikací.

K vyhodnocení přínosů samozásobitelství pro snížení produkce oxidu uhličitého bylo třeba zjistit míru soběstačnosti samozásobitelských domácností pokud šlo o spotřebu potravin v domácnosti (a tedy s vyloučením veřejného stravování). Podle *Statistiky rodinných účtů* Českého statistického úřadu je kombinovaná spotřeba ovoce, zeleniny a brambor 134,3 kg na osobu za rok. Při 32% míře soběstačnosti (tedy procenta pokrytí spotřeby těchto potravin samozásobitelsky) zjištěné v rámci našeho šetření to znamená 43,6 kg na osobu za rok. Na spotřebu potravin připadá v českých domácnostech 25 % emisí skleníkových plynů (Vávra a Lapka 2013) a potraviny jsou tak významnějším zdrojem emisí než provoz auta a spotřeba elektřiny. David Cleveland s kolegy stanovili dva koeficienty pro výpočet redukce emisí skleníkových plynů ve vztahu k samozásobitelství. Konzervativní varianta koeficientu, jež zahrnuje pouze přímé nahrazení koupených potravin vypěstovanými, je 0.97 kg CO₂ eq na kg potravin. Vyšší varianta, jež zahrnuje i další faktory jako kompostování, je 2.1 kg CO₂ eq. Průměrná míra snížení emisí skleníkových plynů se tak pohybuje mezi 42,3 kg a 91,6 kg CO₂ eq na osobu a rok, což odpovídá 2,5 až 5,4 % průměrných emisí skleníkových plynů vyvolaných spotřebou potravin v domácnosti (1,69 tun CO₂ eq na osobu a rok) (Cleveland a kol. 2017).

Důležité je zjištění z tohoto a předchozích výzkumů, že tyto přínosy samozásobitelství nejsou výrazně snižovány emisemi z dopravy mezi domem a zahradou. To jsou výrazné zdroje emisí skleníkových plynů při produkci a distribuci konvenčních potravin. Studie také potvrdila užitečnost konceptu tiché udržitelnosti pro výzkum těchto každodenních praktik. Naprostá většina zahrádkářů nemá pro svou činnost environmentální nebo jinou etickou motivaci, avšak její přínosy pro snížení emisí skleníkových plynů jsou nepopiratelné. Navíc se ukázalo, že ti zahrádkáři, kteří jsou motivováni environmentálními důvody, produkují nižší objemy potravin než ti, kteří tuto motivaci postrádají. Výsledky této studie jsou tedy opravdu důležité, protože potvrzují nově se objevující argumenty (např. Schlosberg a Coles 2016) o potřebě rozšířit záběr strategií zaměřených na podporu trvale udržitelného chování o takové typy, které nejsou vyvolány postmaterialistickou hodnotovou změnou. Chování a praktiky jako samozásobitelství, jež jsou vyvolány jinými než postmaterialistickými motivacemi, jako jsou zdravé potraviny, koníček, zábava atd., mohou často mít významnější přínosy pro trvalou udržitelnost než se běžně předpokládá.

Ve studii o farmářských trzích z roku 2018 (studie 11) jsme s Lenkou Fendrychovou usilovali o doplnění existující, relativně bohaté literatury o pražských farmářských trzích (např. Zagata 2012; Spilková a kol. 2013; Syrovátková et al. 2015) o nový geografický pohled na toto téma. Tato studie se svým zaměřením vrací k výzkumné agendě dvou článků z prvního okruhu, zejména pak článku „An unsustainable state...“ publikovaném v *Geoforum* v roce 2011 (studie 2). Jde o návrat ve dvou ohledech. Zaprvé, v centru pozornosti jsou opět tržní potravinové alternativní sítě, konkrétně pražské farmářské trhy, které na počátku druhé dekády 21. století prošly bezprecedentně dynamickým vývojem. Zadruhé, analýzou farmářských trhů pomocí optiky „cestujících konceptů“ (Said 1983) článek navazuje na myšlenky o neoliberalismu jako „migrující technice řízení“ (Ong 2007), jež spolupůsobí (interaguje) s lokálním a národním

kontextem, do něhož je implantována a jež vede k výsledkům, které se v různých geografických kontextech liší.

Většina literatury o výzkumu alternativních potravinových sítí v kontextech mimo západní centrum společenské vědy, kde se tyto iniciativy začaly zkoumat, implicitně nebo explicitně předpokládá, že alternativní potravinové sítě v nových kontextech replikují funkce těchto iniciativ v jejich původních kontextech. Tedy že v novém prostředí představují odpovědi na stejné problémy a nabízejí i stejná řešení jako tomu bylo v původním západním kontextu (v případě farmářských trhů jde v první řadě o USA a Velkou Británii). Jinými slovy, že tyto iniciativy jsou motivovány snahou snížit negativní environmentální a sociální dopady potravinového systému relokací, užším propojením producentů a spotřebitelů a důrazem na kvalitu potravin (Maye a Kirwan 2010, Renting a kol. 2012). V souladu s důrazem na předpoklad dosažení pozitivní změny prostřednictvím změny chování jednotlivých spotřebitelů (viz model ABC zmíněný výše), se většina literatury soustředí na otázky související s motivací zákazníků nakupovat na farmářských trzích, s prohloubením jejich spokojenosti s nabízeným zbožím a s posilováním důvěry mezi producenty (u nichž se často předpokládá, že jsou zároveň prodejci) a spotřebiteli.

Na základě předběžného průzkumu pražských farmářských trhů a také znalosti podobných potravinových iniciativ v českém kontextu jsme měli pochyby o relevanci tohoto přístupu a rozhodli jsme se problematiku „boomu“ pražských farmářských trhů kriticky prozkoumat. Spíše než o charakteristiku pražských farmářských trhů jako důsledku prosté difúze inovace z „centra“ na „periferii“¹³ nám proto šlo o „situovanou znalost“ (Larner 2011) tohoto vývoje. Koncept situované znalosti upozorňuje na rizika spojená s přímočarou aplikací teorií a analytických kategorií v kontextu jiném, než v kterém byly vytvořeny, neboť „koncepty a kategorie nabývají konkrétních forem v konkrétních místech“ (Larner 2011, s. 97). Jinými slovy, místní kontext je důležitý pro formulování teoretických poznatků. Geografka Wendy Larner argumentuje, že vytváření nových konceptů na základě výzkumu v daném místě a jejich následná konfrontace s existující znalostí je produktivní strategií získání poznání, která navíc zvyšuje jeho kosmopolitní relevanci.

Dalším klíčovým impulsem pro tento článek byl postřeh Patricie Allen a jejích kolegů o tom, že formální podobnost konkrétního typu alternativních potravinových sítí (např. farmářských trhů) v různých geografických kontextech nemusí nutně znamenat stejnou kapacitu dosáhnout jejich proklamovaných cílů ve smyslu environmentální a ekonomické udržitelnosti a sociální spravedlnosti (Allen a kol. 2003). Tento podnět spolu s konceptem situované znalosti nás přivedl na myšlenku prozkoumat proces vzniku pražských farmářských trhů. V praxi to znamenalo identifikaci hlavních aktérů trhů a jejich diskurzu. Konkrétně nás zajímalo,

---

¹³ Např. podle Lukáše Zagataty (2012, s. 361) „vývoj této iniciativy sledoval stejné vzorce jako ty popsané před deseti lety v západní Evropě“ a (Zagatova) „česká případová studie nepřináší žádné nové empirické poznatky“.

jaké cíle hlavní aktéři ustavením trhů sledovali a jaké ideje – a odkud – je v jejich činnosti inspirovaly.

Podrobným výzkumem historie vzniku pražských farmářských trhů a motivací jejich protagonistů jsme zjistili, že tyto trhy se objevily z jiných důvodů a tento proces vedli jiní aktéři, než se v literatuře běžně předpokládá. U zrodu pražských farmářských trhů nestáli malí, k životnímu prostředí citliví farmáři, kteří usilovali o stabilizaci a expanzi své zemědělské produkce prostřednictvím uspokojení poptávky uvědomělých a eticky jednajících spotřebitelů po ekologicky vyprodukovaných potravinách.¹⁴ Pražské farmářské trhy prosadili jako alternativu městští potravinoví aktivisté zaměřeni na kvalitu a chuť jídla (tzv. foodies), kteří byli nespokojeni s kvalitou potravin v maloobchodním sektoru. Jejich převládajícím vzorem nebyly západoevropské nebo severoamerické farmářské trhy zaměřené na relokaci potravinového systému a nabízející biopotraviny nebo jinak environmentálně příznivě vyprodukované potraviny. Namísto toho se organizátoři pražských trhů inspirovali běžnými a tradičními trhy ve Španělsku a Francii a také velkoměstskými tržnicemi ve Vídni, Budapešti a Barceloně. I když jako jeden z motivů zřízení pražských trhů uváděli snahu pomoci malým farmářům, ve skutečnosti platilo, že velikost farmy ani její vzdálenost od Prahy nebyla důležitým kritériem pro participaci dodavatelů na jimi organizovaných farmářských trzích.

Název „farmářské trhy“ organizátoři použili z pragmatických důvodů. Využili spolupráce české Nadace Partnerství s americkým projektem Project for Public Spaces (PPS). Jednou z aktivit PPS v Česku bylo napomáhat založení nových trhů jako formy revitalizace městského veřejného prostoru. Organizátorům pražských farmářských trhů PPS umožnil přístup ke strategicky a politicky užitečné podpoře napojené na tento americký projekt a jeho českou partnerskou nadaci a také k počáteční finanční podpoře pro trhy od Ministerstva životního prostředí.

Studiem farmářských trhů *na globální periférii a z perspektivy periferie* (a tedy nikoliv jen jako difúze konceptu z centra) a snahou o porozumění tomuto jevu pomocí konceptů situované znalosti a „cestujících konceptů“ (Said 1983) se nám podařilo pražské farmářské trhy nově konceptualizovat. Tento způsob konceptualizace může mít relevanci i v dalších kontextech globální periferie. Pražské farmářské trhy jsou výsledkem interakcí mezi několika cestujícími koncepty a jejich interakcí s místním kontextem a adaptací na něj. Porozumění těmto procesům je klíčové pro zhodnocení transformační kapacity farmářských trhů jako inovace ve vztahu k potravinovému systému. Potvrdilo se, jak předpokládali Allen a kol. (2003), že podobně vyhlížející inovace má v různých místech různé environmentální a sociální efekty.

Tento výzkum připomíná nutnost uvažovat o myšlenkách, strukturách a aktérech v daném místě v souvislosti a interakci s tokem myšlenek, jež toto místo přesahují. Odkazuje tak na platnost přístupu ke geografickému zkoumání místa jako neustále se proměňujícího,

---

¹⁴ V Česku je strukturální nedostatek tohoto typu farem (Fendrychová a Jehlička 2018).

dynamického výsledku působení prostorových vztahů, který ve svém díle rozpracovala Doreen Massey (2005).

3. Závěr: shrnutí a dosavadní dopad výzkumu

Tato habilitační práce ukazuje, že nenápadné a pro mnohé lidi „skryté“, „tiché“ každodenní praktiky neformální potravinové ekonomiky jako je samozásobitelství a sdílení úrody s ostatními lidmi, představují – z hlediska environmentální, ekonomické a sociální trvalé udržitelnosti - překvapivě radikální variantu jednání. Na rozdíl od médií, ekonomickými a politickými aktéry protežované formy potravinového aktivismu – tj. na individuální volbě a tržních transakcích založeného aktivismu – samozásobitelství a s ním spojené praktiky nabízejí důslednější alternativu a možnost úniku z dominantního ekonomického modelu založeného na zisku, individuální výhodnosti a kvantitativních a neosobních transakčních vztazích mezi lidmi. Samozásobitelství a sdílení podomácku vyprodukovaných potravin má potenciálně (a velmi často reálně) nejen větší environmentální přínosy pro trvalou udržitelnost než komerční formy potravinového aktivismu (biopotraviny, přímý prodej na farmách, komunitou podporované zemědělství, bedýnkové systémy apod.), ale především větší přínosy pokud jde o společenskou stránku trvalé udržitelnosti. Významnou charakteristikou samozásobitelství a sdílení doma vypěstovaných potravin není jen posilování neformálních kooperativních společenských vazeb, ale také sociální inkluzivita těchto praktik. Prakticky jedinou omezující podmínkou je přístup k půdě.

Samozásobitelství potravinami se v západních společnostech, jako jsou USA a Velká Británie, ve nichž je jeho rozsah omezený, se v posledních zhruba patnácti letech stává modní záležitostí propagovanou jak environmentálním a potravinovým hnutím, tak vládami. Tentýž, zcela běžný jev ve SVE je často považován za známku opožděné modernizace či zaostalosti. Tato práce ukázala, že spíše než snahy sladit postsocialistické samozásobitelství s diskurzem zaostalosti SVE, produktivnějším směrem úvah bude zabývat se možnostmi šíření tohoto modelu trvale udržitelného chování do jiných společenských kontextů – a to v badatelské i praktické rovině veřejné politiky.

Pokud jde o praktickou rovinu, sociální inkluzivita samozásobitelství je důležitým faktorem při úvahách o možnostech šíření těchto praktik ve společnosti a jejich přenosu do společností, kde se vyskytují jen v omezeném měřítku. Pro tyto úvahy je důležité připomenout, co z těchto praktik činí skutečně atraktivní variantu trvale udržitelného chování. Paradoxně je to fakt, že jen zřídka jsou motivovány environmentálním aktivismem a postmaterialistickou hodnotovou změnou, které mají omezený potenciál oslovit lidi a přivést je ke každodenním praktikám kompatibilním s principy trvalé udržitelnosti. Motivy samozásobitelů jsou pestřejší a mohou tak oslovit daleko širší spektrum společnosti: samozásobitelům jde v první řadě o kvalitu, čerstvost a zdravotní nezávadnost jimi vypěstovaných potravin. Při sdílení úrody je hlavním motivem potěšit blízké, podělit se s nimi, mimo rámec formální tržní ekonomiky, o výsledky vlastní práce - kvalitní potraviny - a zároveň redukovat odpad a zamezit nevhodnému využití zdrojů (Sosna a kol. 2019). Lidé participující na neformální potravinové ekonomice navíc často oceňují širší příležitosti, jež jim nabízí kombinace více zdrojů – ve formě potravin

opatřených v maloobchodním sektoru, z vlastní produkce a v rámci sítí sdílení – než mají typicky lidé v „západním centru“ zcela závislí na maloobchodním sektoru.¹⁵

Pokud jde o badatelský projekt načrtnutý v úvodu této práce a dále rozpracovaný v jednotlivých studiích, domnívám se, že je možné tvrdit, že, zejména v posledních pěti letech přinesl výsledky, o které jsme s kolegy na začátku usilovali. Do značné míry se podařilo dosáhnout vytyčených cílů ohledně dopadu tohoto výzkumu mimo geografický kontext, v němž jsem jej se spoluatory realizovali. Např. koncept „tiché udržitelnosti“, který jsme na základě výzkumu potravinového systému v Polsku a Česku zavedli s kolegou Joem Smithem (Smith a Jehlička 2013), následně použila či rozpracovala pro další periferní kontexty řada autorů. Oane Visser a kolegové (2015) modifikovali tento koncept na „tichou potravinovou suverenitu“ při výzkumu praktik tiché udržitelnosti v Rusku. Inspirování naším přístupem zkoumali potravinovou suverenitu ve formě, jež nevyžaduje existenci organizační struktury a ideologie, jež jsou v jiných geografických kontextech běžně spojovány s hnutím potravinové suverenity. Guntra Aistara (2018) zase ve své knize o lotyšských a kostarických alternativních farmářích chápe tichou udržitelnost jako integrální součást „biosuverenity“. Panos Petridis a Julia Huber (2018) studovali „tichou resilienci“ samozásobitelství v Řecku postiženém politikou škrťů a ekonomickou krizí. V britském kontextu – tedy v „centru“ – Moya Kneafsey s kolegy psala o „tíše radikálním“ komunitním zahrádkaření (Kneafsey a kol. 2017) a Laura Pottinger (2016) o „tichém aktivismu“ iniciativ zaměřených na sdílení semen. Koncept tiché udržitelnosti využila při výzkumu sociálního metabolismu na Faerských ostrovech Ragnheiður Bogadóttir (2020) a při výzkumu spotřeby biopotravin v Palermu jej Giovanni Orlando (2019) zkombinoval s výzvou Melissy Leach (2013) o nutnosti zvažovat při hledání cest k trvalé udržitelnosti i momentálně zdánlivě skryté cesty.

Několik autorů také se svolením použilo dotazník, jenž byl uplatněn v mých výzkumech samozásobitelství v Česku a v Polsku, v dalších postsocialistických zemích. Např. Bálint Balázs jej použil v Maďarsku (Balázs 2016) a Branko Ančić s kolegy v Chorvatsku (Ančić a kol. 2019), přičemž obě studie v zásadě potvrdily naše závěry o významu a funkcích samozásobitelství v rámci širšího potravinového systému a o motivacích pro tuto sociální praxi. Ančić s kolegy (Ančić a kol. 2019) se inspirovali zejména našimi pracemi o samozásobitelství ve SVE jako jednání, jež není primárně ekonomicky motivováno a také jeho konceptualizací jako alternativní formou resilience (studie 4 a 8 v této habilitační práci).

Při nedávném výzkumu samozásobitelství v Moldavsku vycházel Simone Piras (2019) z většiny studií zařazených do této habilitační práce, přičemž zvláštní pozornost věnoval výsledkům studie 7 „Rendering the actually existing sharing economy visible...“ o sdílení potravin v rámci neformálních sítí. Ve své studii prokázal platnost našich závěrů, včetně důležitosti altruismu a rovnostářství, i ve velmi odlišné, agrárnější a chudší společnosti. Tento a články dalších autorů,

---

¹⁵ Ve studii 8 jsme s Petrem Daňkem a Janem Vávrou tuto flexibilitu vztáhli ke konceptu „food entitlements“ (Sen 1981 a 1984), jež v našem pojetí umožňují lidem využívajícím tyto možnosti větší míru kreativity a resilience, než lidem závislým pouze na jedné formě opatrování potravin - typicky na maloobchodním sektoru.

kteří pracovali s poznatky a koncepty zavedených v publikacích zařazených do této habilitační práce, odkazují na důležitost několika zobecnění z těchto publikací vyplývajících. Zprv, tyto publikace připomínají obtíže, s nimiž se setkáváme při pokusech rozšířit řadu geografických kontextů, z nichž je získáváno teoretické poznání mimo západní „centrum“. Konkrétně ve vztahu ke SVE jde o obtíže související se snahou zbavit poznání z tohoto regionu statusu nejnižšího stupně v rámci hierarchie geografických kontextů, z nichž je teoretické poznání získáváno.

Zadruhé, tyto studie upozorňují na nutnost rozšíření konceptualizace eticky motivovaného jednání.¹⁶ Tato habilitační práce ukázala neudržitelnost dichotomie etického chování motivovaného environmentálními ohledy v západním kontextu (a projevujícím se v uvědoměném spotřebním chování nebo v zapojení do komunitních zahrádkářských projektů) a domněle primárně ekonomicky motivovaného jednání projevujícím se v samozásobitelsvtí a sdílení. Jak dokládají studie 5, 7, 8, a 9, jednání lidí v neformální potravinové ekonomice je také motivováno eticky, i když jinými faktory (zejména produkcí čerstvého a zdravého jídla a péčí o blízké lidi, altruismem a štedrostí), než těmi, které se předpokládají pro tato jednání v západním kontextu. Jak upozornila již v roce 2012 Diana Mincyte, je třeba tyto každodenní praktiky, jež měla mezinárodní věda tendenci „vymazat jak z odborných, tak veřejných diskusí“ (Mincyte 2012, s. 42), dostat do centra úsilí o transformaci potravinového systému k jeho větší trvalé udržitelnosti. Je to důležité z toho důvodu, že výrazně rozšiřují spektrum možností dosažení změny i aktérů, kteří se na ní mohou podílet. Právě proto jsou poznatky z mého výzkumu ve SVE cenné i mimo tento region. Výzvou však zůstává nalézání cest, jak ukázala studie 11 o cestujících konceptech (Fendrychová a Jehlička 2018), jak toto poznání a know-how exportovat a uplatnit v jiných kontextech mimo SVE.

---

¹⁶ Jedna ze čtyř motivací jednání podle Maxe Webera, který kromě ní odlišoval ještě sociální jednání účelově racionální, tradiční a afektivní (Weber 1998).

Literatura

Aistara, Guntra A. (2018) *Organic sovereignties. Struggles over farming in an age of free trade*. Seattle: University of Washington Press.

Alber, Jens a Kohler, Ulrich (2008) Informal food Production in the Enlarged European Union. *Social Indicators Research*, 89, 1, s. 113–127.

Allen, Patricia, FitSimmons, Margaret, Goodman, Michael a Warner, Keith (2003) Shifting plates in the agrifood landscape: the tectonics of alternative agrifood initiatives in California. *Journal of Rural Studies*, 19, s. 61–75.

Ančić, Branko, Domazet, Mladen a Župarić-Iljić, Drago (2019) “For my health and for my friends”: Exploring motivation, sharing, environmentalism, resilience and class structure of food self-provisioning. *Geoforum*, 106, s. 68–77.

Aslund, Anders a Layard, Richard (ed.) (1993) *Changing the economic system in Russia*. London: Pinter Publisher.

Balázs, Bálint (2016) “Food Self-Provisioning – The Role of Non-Market Exchanges in Sustainable Food Supply.” In Meybeck, A. and Redfern, S. (eds.): *Sustainable Value Chains for Sustainable Food Systems*, Rome: Food and Agriculture Organisation of the United Nations, s. 73–78. <http://www.fao.org/3/a-i6511e.pdf> (náhled 21. února 2017)

Baker, Susan a Jehlicka, Petr (eds.) (1998) *Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe*. London: Frank Cass.

Barša, Pavel (ed.) (2010) *Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy nejen o nové normalizaci*, Všeň: Grimmus.

Bhambra, Gurminder, Last, Angela, Mayblin, Lucy a Tilley, Lisa (2019) Global Social Theory: Building resources. *Area*, 51, 4. s. 816–819.

Belk, Russell (2010) Sharing. *Journal of Consumer Research*, 36, 5, s. 715–734.

Blake, James (1999) Overcoming the ‘value - action gap’ in environmental policy: tensions between national policy and local experience. *Local Environment*, 4, s. 257–278.

Blumberg, Renata (2014) Placing alternative food networks: farmers’ markets in post-soviet Vilnius, Lithuania. In Jung, Y., Klein, J. A., Caldwell, M. I. (ed.): *Ethical Eating in the Postsocialist and Socialist World*. Berkeley: University of California Press, s. 69–92.

Bogadóttir, Ragnheiður (2020) The Social Metabolism of Quiet Sustainability in the Faroe Islands. *Sustainability* 12, 2, 735. <https://doi.org/10.3390/su12020735>

Bradatan, Costica (2010) Editorial introduction: Geography and fragility. *Angelaki: Journal of Theoretical Humanities*, 15, s. 1–7.

Carmin, JoAnn a Jehlicka, Petr (2005). By the Masses or For the Masses? The Transformation of Voluntary Action in the Czech Union for Nature Protection. *Voluntas*, 16, 4, s. 397–416.

Carmin, JoAnn a Jehlička, Petr (2010) Navigating institutional pressure in state-socialist and democratic regimes: the case of Movement Brontosaurus. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, Vol 39(1), s. 29–50, ISSN 0899-7640.

Chakrabarty, Dipesh (2000) *Provincialising Europe: Postcolonial thought and historical difference*. London: Routledge.

Cleveland, David A., Phares, Noelle, Nightingale, Krista D., Weatherby, Robyn L., Radis, William, Ballard, Jane, Campagna, Madia a kol. (2017) The potential for urban household vegetable gardens to reduce greenhouse gas emissions. *Landscape and Urban Planning* 157, s. 365–374.

Coley, David, Howard, Mark a Winter, Michael (2009) Local food, food miles and carbon emissions: A comparison of farm shop and mass distribution approaches, *Food Policy* 34, s. 150–155.

Comaroff, Jean a Comaroff, John L. (2012) *Theory From The South: Or, how Euro-America Is Evolving Toward Africa*, London: Routledge.

Cook, Ian, Crang, Philip a Thorpe, Mark (1998) Biographies and geographies: consumer understandings of the origins of foods. *British Food Journal*, 100, s. 162–167.

Fagin, Adam a Jehlicka, Petr (1998). The Czech Republic: Sustainable Development - A Doomed Process? In Baker, S., Jehlicka, P. (eds.): *Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe*. London, Frank Cass, s. 113–128, ISBN ISBN 0-7146-4310-6.

Ferenčuhová, Slavomíra (2012) Urban theory beyond the 'East/West divide'? Cities and urban research in post-socialist Europe. In: Edensor T and Jayne M (eds) *Urban theory beyond the West: a world of cities*. London, Routledge, s. 65–74.

Ferenčuhová, Slavomíra (2016) Accounts from behind the curtain: history and geography in the critical analysis of urban theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40, s. 113–131.

Fuchs, Doris A. a Lorek, Sylvia (2005) Sustainable consumption governance: a history of promises and failures. *Journal of Consumer Policy*, 28, 3, s. 261–288.

Fuksa, Ivan (2011) Kvalitní potraviny nejsou návrat do středověku, server *Aktuálně*. Dostupné na: <http://blog.aktualne.cz/blogy/ivan-fuksa.php?itemid=13819> (náhled 1. ledna 2020).

Gibson-Graham, J–K (2008) Diverse economies: performative practices for 'other worlds'. *Progress in Human Geography*, 32, s. 613–632.

Global Social Theory (nedatováno) Global Social Theory – Concepts – Modernity/Coloniality. Dostupné na: <https://globalsocialtheory.org/> (náhled 4. února 2020).

Gritzias, Giorgios a Kavoulakos, Karolos I. (2016) Diverse economies and alternative spaces: an overview of approaches and practices. *European Urban and Regional Studies*, 23, 4, s. 917–934.

Gros, Daniel a Steinherr, Alfred (1995) *Winds of change. Economic transition in Central and Eastern Europe*. London” Longman.

Hargreaves, Tom, Longhurst, Noel a Seyfang, Gill (2013) Up, down, round and round: connecting regimes and practices in innovation for sustainability. *Environment and Planning A*, 45, 2, s. 402–420.

Haukanes, Haldis a Pine, Frances (2004) Ritual and everyday consumption practices in the Czech and Polish countryside. Conceiving modernity through changing food regimes. *Anthropological Journal on European Cultures*, 12, s. 103–130.

Hörschelmann, Kathrin a Stenning, Alison (2008) Ethnographies of postsocialist change. *Progress in Human Geography*, 32, 3, s. 339–361.

Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Jehlicka, Petr (1994) Environmentalism in Europe: an East - West Comparison. In Rootes, C. a Davis, H. (eds.): *A New Europe: Social Change and Political Transformation*. London, UCL Press, s. 112–131, ISBN 1-85728-147-0.

Jehlička, Petr (2001) The New Subversives - Czech Environmentalists after 1989. In Flam, H. (ed.): *Pink, Purple, Green: Women's, Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*. Boulder, East European Monographs, s. 81–94. ISBN 0-888033-475-4.

Jehlicka, Petr a Kostelecky, Tomas (1995) Czechoslovakia: Greens in a Post-Communist Society. In Richardson, D., Rootes, C. (eds.): *The Green Challenge. The Development of Green Parties in Europe*. London, Routledge, s. 208–231, ISBN 978-0415106498.

Jehlička, Petr a Kurtz, Matthew (2013) Everyday resistance in the Czech landscape: the woodcraft culture from the Hapsburg Empire to the communist regime. *East European Politics and Societies* 27, 2, pp. 308–332.

Jehlička, Petr; Kostelecký, Tomáš a Kunštát, Daniel (2011) Taking stock of Czech Green politics after two decades: The May 2010 general election. *Environmental Politics*, 20, 3, s. 418–425, ISSN 09644016.

Jehlička, Petr, Sarre, Philip a Podoba, Juraj (2005) The Czech Environmental Movement's Knowledge Interests in the 1990s: Compatibility of Western Influences with pre-1989 Perspectives. *Environmental Politics*, 14, 1, s. 64–82.

Jehlička, Petr a Smith, Joe (2007) Out of the woods and into the lab: exploring the strange marriage of American woodcraft and Soviet ecology in Czech environmentalism. *Environment and History*, Vol 13(2), pp. 187-210, ISSN 0967-3407.

Jehlička, Petr a Smith, Joe (2012a) Shelf life: post-socialism, food and the politics of sustainable consumption. In: Butcher, Melissa; Clark, Nigel; Smith, Joe and Tyszczyk, Renata (eds.): *Atlas: Geography, Architecture and Change in an Interdependent World*. London, UK: Black Dog Publishing, pp. 56–63,

Jehlicka, Petr a Tickle, Andrew (2004) The Environmental Implications of Eastern Enlargement of the European Union: The End of Progressive EU Environmental Policy? *Environmental Politics*, 13, 1, s. 77–95.

Kneafsy, Moya, Owen, Luke, Bos, Elizabeth, Broughton, Kevin a Lennartsson, Margi (2017) Capacity building for food justice in England: the contribution of charity-led community food initiatives. *Local Environment*, 22, 5, s. 621–34.

Lange, Hellmuth a Meier, Lars (2009) Who are the New Middle Classes and why are they Given so Much Public Attention? In Meier L. a Lange H. (eds): *The New Middle Classes*. Springer, Dordrecht, s. 1–26.

Larner, Wendy (2011) Economic geographies as situated knowledges. In Pollard, J., McEwan, C. a Hughes, A. (eds.): *Postcolonial Economies: Rethinking Material Lives*. London and New York, Zed Books, s. 81–106.

Leach, Melissa (2013) Pathways to Sustainability: Building Political Strategies. In Worldwatch Institute: *State of the World 2013: Is Sustainability Still Possible?* Washington DC, Island Press, s. 234–243.

Leitzel, James (1995) *Russian economic reform*. London: Routledge.

Librová, Hana (1994) *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica a Hnutí Duha.

Librová, Hana (2003) *Vlažní a váhaví: kapitoly o ekologickém luxusu*. Brno: Doplněk.

Librová, Hana (2008) The environmentally friendly lifestyle: simple or complicated? *Czech Sociological Review*, 44, s. 1111–1128.

Little, Jo, Ilbery, Brian a Watts, David (2009) Gender, consumption and the relocalisation of food: a research agenda. *Sociologia Ruralis*, 49, 3, 201–217.

Magis, Kristen (2010) Community Resilience: An Indicator of Social Sustainability. *Society and Natural Resources*, 23, s. 401–416.

Massey, Doreen (2005) *For space*. London: SAGE.

Maxey, Larch (2006) Can we sustain sustainable agriculture? Learning from small-scale producer-suppliers in Canada and the UK. *The Geographical Journal*, 172, 3, s. 230–244.

Maye, Damian a Kirwan, James (2010) Alternative food networks. *Sociopedia.isa*. DOI: 10.1177/205684601051.

Renting, Henk, Schermer, Markus a Rossi, Adanella (2012) Building Food Democracy: Exploring Civic Food Networks and Newly Emerging Forms of Food Citizenship. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19, 3, s. 289–307.

McLaren, Duncan a Agyeman, Julian (2015) *Sharing cities: a case for truly smart and sustainable cities*, Cambridge, MA and London: MIT Press.

Mincyte, Diana (2012) How milk does the world good: vernacular sustainability and alternative food systems in post-socialist Europe. *Agriculture and Human Values*, 29, s. 41–52.

Ministerstvo pro místní rozvoj a Ministerstvo zemědělství (2000): Plán SAPARD - Plán rozvoje zemědělství a venkova na období 2000-2006. Duben 2000. Dostupné na: <http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/sapard/programove-a-iine-dokumenty/plan-sapard.html> (náhled 29. prosince 2019).

Müller, Martin (2018) In search of the Global East: Thinking between North and South. *Geopolitics* DOI: 10.1080/14650045.2018.1477757. Dostupné na <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14650045.2018.1477757?needAccess=true> (náhled 1. ledna 2020).

Nabhan, Gary Paul (2002) *Coming home to eat: The pleasures and politics of local foods*. New York: Norton.

Ong, Aihwa (2007) Neoliberalism as a mobile technology. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, 1, s. 3–6.

Orlando, Giovanni (2019) Cultures of Sustainability in the Anthropocene: Understanding organic food in Palermo. In Collinson, Paul, Young, Iain, Antal, Lucy and Macbeth, Helen (eds): *Food and Sustainability in the Twenty-First Century*, Berghahn Books, s. 71–82.

Ouředníček, Martin (2016) The relevance of “Western” theoretical concepts for investigations of the margins of post-socialist cities: the case of Prague, *Eurasian Geography and Economics*, 57, 4–5, s. 545–564.

Petridis, Panos a Julia Huber (2017) A Socio-metabolic Transition of Diets on a Greek Island: Evidence of “Quiet Sustainability”. In: Fraňková, E., Haas W. a Singh S. (eds): *Socio-Metabolic Perspectives on the Sustainability of Local Food Systems*. Human-Environment Interactions, vol 7. Springer, Cham, s. 263–289. Dostupné na: https://doi.org/10.1007/978-3-319-69236-4_9 (náhled 1. ledna 2020).

Piras, Simone (2019) Home-grown food and the benefits of sharing: The “intergenerational pact” in postsocialist Moldova, *Journal of Agrarian Change*. Dostupné na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/joac.12351> (náhled 29. prosince 2019).

Porritt, Jonathon (2011) *Scarcity and Sustainability in Utopia, Insights, 4.4*. University of Durham Institute of Advanced Study, Durham. Dostupné na: <https://www.dur.ac.uk/resources/ias/insights/Porritt7Sept.pdf> (náhled 28. prosince 2019).

Pottinger, Laura (2016) Planting the seeds of quiet activism. *Area*, 49 920: 215–222.

Prendergast, Jessica, Foley, Beth, Menne, Verena a Isaac, Alex K. (2008) *Creatures of habit: the art of behavioural change*. Social Market Foundation, London.

Radcliffe, Sarah (2017) Decolonising geographical knowledge. *Transactions of the Institute British Geographers*, 42, 329–333.

Renting, Henk, Marsden, Terry K. a Banks, Jo (2003) Understanding alternative food networks: exploring the role of short supply chains in rural development. *Environment and Planning A*, 35, 3, 393–411.

Rose, Richard a Tikhomirov, Yevgeniy (1993): Who Grows Food in Russia and Eastern Europe? *Post-Soviet Geography*, 34, 2, s. 111–126.

Robinson, Jennifer (2006) *Ordinary Cities: Between modernity and development*. London: Routledge.

Roy, Ananya (2011) Slumdog cities: Rethinking Subaltern Urbanism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35, s. 223–238.

Roy, Ananya (2016) Who’s Afraid of Postcolonial Theory? *International Journal of Urban and Regional Research*, 40, s. 200–209.

Said, Edward (1983) *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge, MA: Harvard University Press, s. 226–248.

Schlosberg, David a Coles, Romand (2016) The new environmentalism of everyday life: sustainability, materials flows and movement. *Contemporary Political Theory*, 15, s. 160–181.

Schupp, Justin a Sharp, Jeff (2012) Exploring the social bases of home gardening. *Agriculture and Human Values*, 29, 1, s. 93–105.

Selfa, Theresa a Qazi, Joan (2005) Place, taste, or face-to-face? Understanding producer-consumer networks in “local” food systems in Washington state. *Agriculture and Human Values*, 22, 4, s. 451–464.

Sen, Amartya (1981) *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

Sen, Amartya (1984) *Resources, Values and Development*. Oxford: Basil Blackwell.

Seyfang, Gill, Haxeltine, Alex, Hargreaves, Tom a Longhurst, Noel (2010) Energy and communities in transition – towards a new research agenda on agency and civil society in sustainability transitions. *CSERGE Working Paper No 1*. Dostupné na: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-78649628601&origin=inward&txGid=fc2dcaa4dc2037be1304ceaa88f2b3dc> (náhled 8. ledna 2020).

Shaw, Deirdre a Newholm, Terry (2002) Voluntary simplicity and the ethics of consumption. *Psychology and Marketing*, 19, s. 167–185.

Shove, Elizabeth (2010a) Beyond the ABC: Climate Change Policy and Theories of Social Change. *Environment and Planning A*, 42, 6, s. 1273–85. DOI 10.1068/a42282.

Shove, Elisabeth (2010b) Social Theory and Climate Change: Questions Often, Sometimes and Not Yet Asked. *Theory, Culture & Society*, 27, 2-3, s. 277-288.

Shove, Elisabeth and Walker, Gordon (2010) Governing transitions in the sustainability of everyday life. *Research Policy*, 39, 4, s. 471-476.

Simms, Andrew (2012) The growing appeal of national gardening leave. *The Guardian*, 10 October. Dostupné na: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/10/growing-appeal-national-gardening-leave>) (náhled 30. prosince 2019).

Sjöberg, Örjan (2014) Cases onto themselves? Theory and research on ex-socialist urban environments. *Geografie*, 119, 4, s. 299–319.

Sonnino, Roberta a Griggs-Trevarthen, Christopher (2013) A Resilient Social Economy? Insights from the Community Food Sector in the UK. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25, 3–4, s. 272–292.

Sosna, Daniel, Lenka Brunclíková a Galeta, Patrik (2019) Rescuing things: Food waste in the rural environment in the Czech Republic. *Journal of Cleaner Production*, 214, s. 319-330.

Spaargaren, Gert (2011) Theories of practices: Agency, technology, and culture. Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change*, 21, 3, s. 813-822.

Spilková, Jana, Fendrychová, Lenka a Syrovátková, Marie (2013) Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shoppingscape. *Agriculture and Human Values*, 30, s. 179–191.

Steel, Carolyn (2008) *Hungry city*. London: Chatto and Windus.

Stenning, Alison (2005) Out there and in here: studying Eastern Europe in the West, *Area* 37, 4, s. 378–383

Suchland, Jennifer (2011) Is there a postsocialist critique? (beginning). *Lichnost. Kultura. Obshchestvo* XIII, s. 103–108.

Syrovátková, Marie, Hrabák, Jiří a Spilková, Jana (2015) Farmers' markets' locavore challenge: the potential of local food production for newly emerged farmers' markets in Czechia. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30, s. 305–317.

Tuvikene, Tauri (2016) Strategies for comparative urbanism: post-socialism as a de-territorialized concept. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40, s. 132–146.

Timár, Judit (2004) More than 'Anglo-American' it is 'Western': hegemony in geography from a Hungarian perspective. *Geoforum*, 35, s. 533–538.

Tornaghi, Chiara (2014) Critical geography of urban agriculture. *Progress in Human Geography*, 38, s. 551–567.

Týden.cz (2011): Geolog Cílek: Zdražení potravin vrátí lidi na zahrádky. Týden.cz 17. července 2011. Dostupné na: <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/geolog-cilek-zdrazeni-potravin-vrati-lidi-na-zahradky>. (náhled 15. prosince 2013).

Vávra, Jan a Lapka, Miloslav (2013) Size matters: climate change perception and carbon footprint of Czech households. *Culturologia*, 2, s. 18–25. Dostupné na: <http://www.ecoology.org/wp-content/uploads/Vavra-Lapka-Carbon-Footprint-2013.pdf> (náhled 19. prosince 2019).

Visser, Oane, Mamonova, Natalia, Spoor, Max a Nikulin, Alexander (2015) "Quiet Food Sovereignty" as Food Sovereignty without Movements? Understanding Food Sovereignty in Post-Socialist Russia, *Globalizations*, 12, 4, s. 513–528.

Weber, Max (1998) *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.

Wilson, Geoff (2010) Multifunctional "Quality" and Rural Community Resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 35, 3, s. 364–381.

Wilson, Geoff A. (2012) *Community Resilience and Environmental Transitions*. Abingdon: Routledge.

Zagata, Lukáš (2012) 'We want farmers' markets!' case study of emerging civic food networks in the Czech Republic. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19, s. 347–364.

Zídek, Petr (2010) Pozor, levičáci jsou tu! *Lidové noviny Orientace – studovna*, 24. července 2010, s. 27.

Soubor vybraných studií

1. Smith, Joe a **Jehlička, Petr** (2007) Stories around food, politics and change in Poland and the Czech Republic. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, 3, s. 395–410, ISSN 0020-2754. DOI 10.1111/j.1475-5661.2007.00258.x, IF=3,54 (2007) (autorský podíl 40 %)
2. **Jehlička, Petr** a Smith, Joe (2011) An unsustainable state: Contrasting food practices and state policies in the Czech Republic. *Geoforum*, 42, 3, s. 362–372, ISSN 0016-7185 DOI 10.1016/j.geoforum.2011.01.005, IF=1,93 (2011) (autorský podíl 65 %)
3. **Jehlička, Petr** a Smith, Joe (2012b) Sustainability and the “urban peasant”: rethinking the cultural politics of food self-provisioning in the Czech Republic. In: Zahradka, Pavel and Sedláková, Renáta (eds.) *New Perspectives on Consumer Culture Theory and Research*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 78–96, ISBN 978-1443841573 (autorský podíl 50 %)
4. **Jehlička, Petr**, Kostecký, Tomáš a Smith, Joe (2013) Food self-provisioning in Czechia: beyond coping strategy of the poor: a response to Alber and Kohler’s ‘Informal Food Production in the Enlarged European Union’ (2008). *Social Indicators Research*, 111, 1, s. 219–234. DOI 10.1007/s11205-012-0001-4, IF=1,40 (2012) (autorský podíl 45 %)
5. Smith, Joe a **Jehlička, Petr** (2013) Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe’s productive gardeners. *Journal of Rural Studies*, 32, s. 148–157. DOI 10.1016/j.jrurstud.2013.05.002, IF=2,04 (2013) (autorský podíl 50 %)
6. Smith, Joe, Kostecký, Tomáš a **Jehlička, Petr** (2015) Quietly does it: questioning assumptions about class, sustainability and consumption. *Geoforum*, 67, s. 223–232. DOI 10.1016/j.geoforum.2015.03.017, IF=1,93 (2015) (autorský podíl 30 %)
7. **Jehlička, Petr** a Daněk, Petr (2017) Rendering the actually existing sharing economy visible: home grown food and the pleasure of sharing. *Sociologia Ruralis*, 57, 3, s. 274–296. DOI 10.1111/soru.1260, IF=1,698 (2017) (autorský podíl 65 %)
8. **Jehlička, Petr**, Daněk, Petr a Vávra, Jan (2019) Rethinking resilience: Home gardening, food sharing and everyday resistance. *Canadian Journal for Development Studies / Revue canadienne d’études du développement*, 40, 4, s. 511–527. DOI 10.1080/02255189.2018.1498325, IF=1.194 (2018) (autorský podíl 60 %)
9. De Hoop, Evelien a **Jehlička, Petr** (2017) Reluctant pioneers in the European periphery? Environmental activism, food consumption and ‘growing your own’. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 22, 7, s. 809–824. DOI 10.1080/13549839.2017.1289160, IF=1,928 (2017) (autorský podíl 40 %)
10. Vávra, Jan, Daněk, Petr a **Jehlička, Petr** (2018) What is the contribution of food self-provisioning towards environmental sustainability? A case study of active gardeners. *Journal of Cleaner Production*, 185, s. 1015–1023. DOI 10.1016/j.jclepro.2018.02.261, IF=5,651 (2017) (autorský podíl 25 %)

11. Fendrychová, Lenka a **Jehlička, Petr** (2018) Revealing the hidden geography of alternative food networks: The travelling concept of farmers' markets. *Geoforum*, 85, s. 1–10. DOI 10.1016/j.geoforum.2018.06.012, IF=2,566 (2017) (autorský podíl 50 %)